

Dr. sc. Neven Cirkveni*

EKONOMSKA TEORIJA KRIMINALITETA: NEODOLJIVA PRIVLAČNOST I ILUZIJE EGZAKTNOSTI

Rad se bavi postavkama ekonomske teorije kriminaliteta, njihovim implikacijama te doprinosom ove škole na planu preciznijeg sagledavanja i ocjene onih čimbenika koji pridonose ulasku počinitelja u kriminalnu zonu. Nastala na filozofskim postavkama utilitarizma, ekonomska škola prenosi teze klasičara na teren empirijski provjerljivog i matematički izrazivog. Umjesto jedinstvene motivacije počinitelja s korjenima u devijantnosti, ekonomska teorija kriminalitet objašnjava učinkom prilika i mogućnosti za zakonitim postizanjem željenih dobitaka tako da počinitelj svoju odluku donosi na istovjetan način kao i svaka druga osoba.

Među različitim oblicima društvene reakcije na zabranjeno ponašanje zastrašivanje zauzima središnje mjesto od najranijih vremena. Uobičajeno u ruho generalne prevencije, zastrašivanje je doktrinarni i službeni cilj kažnjavanja barem ravnopravan eventualnim drugim takvim ciljevima u svim pravnim poredcima. Iako je osnovna misao teorije zastrašivanja postavljena još u Platona,¹ svoj pravi izraz našla je u djelima filozofa, ekonomista i pravnika prosvjetiteljstva. Temeljnu premisu postavio je Cesare Beccaria: "Ugodnost i bol pokreću sva ljudska bića, a među motivima koji potiču ljude na najuzvišenija djela nevidljivi je zakonodavac uvrstio nagradu i kaznu."² Iz takve ostavštine *nevidljivog* proizlazi temeljna zadaća *vidljivog* zakonodavca, pa "politika nije ništa drugo doli umijeće što boljeg usmjeravanja i usklađivanja nepromjenljivih ljudskih nagona".³ Na to se nastavlja filozofija

* Dr. sc. Neven Cirkveni, odvjetnik u odvjetničkom društvu Cirkveni i partneri j.t.d. u Zagrebu

¹ "Nitko naime pametan ne kažnjava krivce radi toga što su skrivili, osim ako se poput ži-vine nepromišljeno ne osvećuje. Tko misli s razborom kažnjavati, ne kažnjava za prošlu krivicu – učinjeno ne može biti neučinjeno – nego zbog budućnosti da opet ne skrivi ni ovaj sam niti drugi vidjevši kažnjenoga." Platon, *Protagora* (Zagreb: Naprijed, 1975.), str. 55-56.

² Cesare Beccaria, *O zločinima i kaznama* (Split: Logos, 1983.), str. 7.

³ *Ibid.*, str. 98. (XXIII).

utilitarizma Jeremyja Benthama. Uvjeren da se čovjek u određivanju pravca svojeg djelovanja rukovodi načelom korisnosti, tj. izborom one radnje koja donosi najveću količinu sreće, Bentham zaključuje da se problem ljudskog odlučivanja svodi na proces matematički preciznog racionalnog izbora, tj. operacije uspoređivanja opcija i odabira one koja proizvodi najveću količinu ugone, odnosno najmanje boli.⁴ Stoga je “jedina zadaća zakonodavca povećati ugodu i predusresti boli, i zbog toga mora dobro poznavati njihove vrijednosti. Kako su ugone i boli jedino oruđe koje upotrebljava, on mora brižljivo proučavati njihovu jačinu.”⁵ Na takav sustav razmišljanja nadovezuje se Anselm v. Feuerbach koji zakonodavstvu daje zadaću obuzdavanja *negrađanskih i nezakonitih* nagona,⁶ a ona se može postići jedino putem tzv. psihološke prinude: “Hoće li se uglavnom spriječiti povrede prava, uz fizičku prinudu mora postojati još jedna druga, koja nadilazi privlačnost prijestupa i koja proizlazi iz države, a stupa na snagu u svakom pojedinačnom slučaju, i bez koje bi se prihvatila misao o tek predstojećem prijestupu. Jedna takva prinuda može biti samo *psihološka prinuda*.”⁷ Na negrađanski nagon država ima reagirati ekvivalentno jakom boli kao protutežom, tako “da svatko zna da će njegovo djelo neizostavno slijediti zlo koje je veće negoli neugoda koja izvire iz neudovoljenja porivu.”⁸ Na takve postavke klasične škole zastrašivanja nadovezuje se stotinjak i više godina kasnije ekonomska teorija kriminaliteta. S jedne strane, ovaj pristup predstavlja prevođenje teza klasične škole racionalnog izbora na ekonomsku odnosno matematičku razinu. Još važnije, provokativno učenje ekonomske škole da je postojanje kriminaliteta normalno stanje društva dovelo je kako do produbljenog razumijevanja ovoga društvenog fenomena tako i do mogućnosti njegova upravljanja analogno upravljanju drugim ekonomskim fenomenima. Za razliku od klasične škole, posebno je značenje ove teorije što je na osebujan način uključila izučavanje utjecaja ne samo kazne već i pozitivnih društvenih poticaja od kojih među najvažnije ulazi raspodjela

⁴ Začudno je da djelo ovoga filozofa, koji je u bitnome obilježio cijeli jedan pravac filozofske misli sa silnim reperkusijama na one društvene znanosti koje nužno počivaju na kakvome filozofskome pravcu, sve do danas nije cjelovitije prevođeno na hrvatski, srpski ili bilo koji drugi južnoslavenski jezik tako da je za njegovo upoznavanje nužno posegnuti za stranim izvorima ili fragmentarnim prikazima u našim povjesnicama filozofije, političke teorije i slično. Za osnovni prikaz vidi Wilhelm Windelband, *Povijest filozofije: knjiga druga* (Zagreb: Naprijed, 1988.), str. 85 i 94.

⁵ J. Bentham, *Theory of Legislation* (London, 1871.), str. 30, navedeno prema: Stanko Frank, *Teorija kaznenog prava po krivičnom zakoniku od godine 1951. Opći dio* (Zagreb: Školska knjiga, 1955.), str. 58.

⁶ Anselm Ritter v. Feuerbach, *Revision, Teil I*, citirano prema: Hans-Heinrich Jeschek, *Lehrbuch des Strafrechts – allgemeiner Teil* (Berlin: Duncker & Humblot, 1972.), str. 44.

⁷ Anselm Ritter v. Feuerbach, *Lehrbuch des gemeinen in Deutschland gültigen peinlichen Rechts* (Gissen: G. F. Heyer Verlag, 1840.), str. 37.

⁸ Ibid.

društvenog bogatstva oličena specifičnim znanstveno provjerljivim varijablama poput stope zaposlenosti, prosječnog prihoda i slično. (Ovaj doprinos za sada se još uvijek ogleda pretežito na čisto teoretskom planu.)⁹

Nastala u Sjedinjenim Američkim Državama sedamdesetih godina prošloga stoljeća, ekonomska teorija kriminaliteta i kazne postala je ondje dominantnim pravcem promišljanja, ali i vođenja kaznene politike. Svojim pokušajem egzaktnog fundiranja kako znanosti o kriminalitetu tako i kaznene politike, ova škola gotovo je neodoljivom privlačnošću zavladała akademskom zajednicom Sjeverne Amerike te se onuda polako i postojano širi kroz anglosaksonski svijet. Na europskom kontinentu ova je misao uzela maha tek koncem prošloga te početkom ovoga stoljeća, i to uglavnom u Njemačkoj. U krugu jednog broja ekonomista između sveučilišta u Darmstadtu, Heidelbergu i Frankfurtu nastao je sasvim solidan broj izvornih istraživanja s vrlo velikim brojem promatranih varijabli.¹⁰ Osim toga, ti su Nijemci, svojoj naciji svojstvenom pedantnošću, prvi dali nekoliko cjelovitih prikaza (tzv. *metaanaliza*) ukupnih dostignuća svih relevantnih do tada provedenih istraživanja u svijetu.¹¹ S iznimkom izlaganja osnovnih postavki u udžbenicima i monografijama, u nas je pitanje zastrašivanja još uvijek zapostavljeno. Specifičan kut gledanja uloge zastrašivanja postavljen od strane ekonomske teorije uglavnom je ne-

⁹ Cilj je ovoga rada dubinski analizirati temeljne pojmove i logiku promišljanja ekonomske škole bez ulaska u prikaz onih istraživanja koja tome poimanju kriminaliteta ne daju distinktivnih logičko-filozofskih odrednica. Stoga se rad i ograničava samo na temelje ove misli onako kako je dana u djelima njenih korifeja. Detaljniji prikaz pojedinih istraživanja i nalaza njihove sljedbe autor je dao u dva rada koja su posvećena uže određenim pitanjima proizišlim iz ove škole. U odnosu na literaturu te njenu recentniju (ne)signifikantnost vidi Neven Cirkveni, *Zastrašivanje u kaznenoj politici Republike Hrvatske, Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, vol. 31, br. 1 (2010.), str. 562, rubna bilješka 9; također Neven Cirkveni, *Zastrašujući učin kazne lišenja slobode, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, god. 61, br. 3 (2011.), str. 3.

¹⁰ Glavna njemačka istraživanja djelomično se prikazuju u nastavku. Za ostale, vidi literaturu u naprijed citiranim autorovim radovima.

¹¹ Za sada konačni pregled i kritičku analizu, tzv. metaanalizu, dala je nedavno nekolicina njemačkih autora. Vidi Dieter Dölling, Horst Entorf, Dieter Hermann, Thomas Rupp, Andreas Woll, *Metaanalyse empirischer Abschreckungsstudien: Untersuchungsansatz und erste empirische Befunde, Darmstadt Discussion Papers in Economics*, No. 170 (2006.), dostupno na internetskoj adresi: <http://www.econstor.eu/dspace/bitstream/10419/32076/1/516777203.PDF> (pristupljeno 4. srpnja 2009.) te posebno temeljitu studiju iz istoga znanstvenog kruga, doktorsku disertaciju autora Thomasa Rupp, *Meta Analysis of Crime and Deterrence: A comprehensive Review of the Literature* (2008.), dostupno na adresi: http://tuprints.ulb.tu-darmstadt.de/1054/2/rupp_diss.pdf (pristupljeno 4. srpnja 2009.). Manje opsežnu metaanalizu daje djelomično identična grupa autora: Dieter Dölling, Horst Entorf, Dieter Hermann i Thomas Rupp, *Is Deterrence Effective? Results of a Meta-Analysis of Punishment, European Journal on Criminal Policy and Research*, br. 1-2, vol. 15 (2009.). Rad dostupan u bazi podataka izdavača Springer Netherlands, SpringerLink na adresi: <http://www.springerlink.com/content/a3u0j70332m200r4/>. Pristupljeno 15. rujna 2009.

poznat. Utoliko je zaista potrebno upoznati se s postavkama ove škole te se na prikladan način koristiti njezinim spoznajama ne samo u kaznenoj politici već posebno glede raspodjele proračunskih sredstava namijenjenih sustavu kaznenog progona i krivičnog pravosuđa.

Cilj pregleda ekonomske teorije kriminaliteta u ovome radu sustavni je prikaz njenih postavki, razrada njihovih implikacija te njihovo podvrgavanje odgovarajućoj kritici. U početku se izlaže značaj problema racionalnog izbora počinitelja kaznenog djela u kontekstu analognih odabira ostalih društvenih aktera, problem koji predstavlja potku svih ostalih izlaganja ove škole. Pitanje racionalnog izbora predstavlja puno širi problem od nauka jedne ili druge škole. Ono se provija kroz više društvenih znanosti, a posebno kroz filozofsku i sociološku misao. Za svrhu ovoga rada, od značenja je samo ono razumijevanje racionalnog izbora na kojemu počiva ekonomska misao, pa tako i ekonomska teorija kriminaliteta. Potom se analizira originalnost kojom ekonomska teorija pristupa inače dobro poznatom učinku pozitivnih poticaja na kriminalitet. Na toj osnovi izlaže se najoriginalniji doprinos ekonomske škole koji je značajan kako po svojoj osebnosti tako i po činjenici da se ovim putem zaključke ekonomske teorije kriminaliteta dovodi u rezonanciju s davno prije iznesenim (podjednako osebnim, poglavito za ono vrijeme) tezama jednoga sociološkoga pravca. U radu prikazane teze i pojmovi izlažu se na analitički i, mjestimice, kritički način, dok se na kraju pristupa (s obzirom na cilj rada) jednoj usko fokusiranoj, ali dubinom značajnoj kritici. Autor smatra da se tek na takvoj osnovi može pravilno ocijeniti značaj, doprinosi, ali i zablude ekonomske škole kriminaliteta. Uspjeh u tome pravcu značio bi postignuće cilja ovoga rada.

I. ISTOVJETNOST MOTIVACIJE: RACIONALNOST IZBORA

Korifeji ekonomske teorije kriminaliteta s pravom ističu da sve dosadašnje kriminološke teorije imaju jednu zajedničku crtu.¹² Od davnih pokušaja objašnjenja protuzakonitog ponašanja putem oblika lubanje do teorija koje korijen devijantnosti nalaze u psihološkim crtama, biološkim osobinama ili pak okolnostima odgajanja i odrastanja, većim dijelom kriminološke lite-

¹² Samuel G. Becker, *Crime and Punishment: an Economic Approach*, *Journal of Political Economy*, vol. 76, br. 2. (1968.), Becker, str. 170, 176 *et passim*. Rad dostupan na sljedećim adresama: <http://www.wv.uni-magdeburg.de/bizecon/material/becker.1968.pdf> <http://www.law-economics.cn/book/81.pdf> Pristupljeno 31. prosinca 2009.; također Isaac Ehrlich, *Participation in Illegitimate Activities: A Theoretical and Empirical Investigation*, *Journal of Political Economy*, vol. 81, br. 3 (1973.), str. 522. Rad dostupan na adresi: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=961495## Pristupljeno 22. veljače 2010.

rature dominira uvjerenje da kriminalitet predstavlja devijantno ponašanje, pa i njegovi uzroci moraju ležati u devijantnim čimbenicima, bilo na strani počinitelja, bilo njegova okoliša.¹³ Tako se zločinačko ponašanje tradicionalno povezuje s počiniteljevom pretpostavljenom jedinstvenom motivacijom, koja se potom pripisuje njegovoj jedinstvenoj unutarnjoj strukturi, utjecaju iznimnih društvenih ili obiteljskih okolnosti, ili obojemu. Uz takvo viđenje dominirajuće kriminološke misli korifej ekonomske škole Ehrlich dodatno naglašava da osim što nema nikakvih uvjerljivih empirijskih dokaza njima u prilog, teorije utemeljene na jedinstvenoj motivaciji počinitelja ne daju mogućnosti prognoze ishoda tih objektivnih okolnosti. Stoga alternativnu ishodišnu točku, koja nije nužno nespojiva s drugim teorijama, predstavlja uvjerenje da čak i ako se oni koji krše propise sustavno razlikuju u različitim pogledima od onih koji poštuju te iste zakone, i jedni i drugi odgovaraju na poticaje. Umjesto da se poseže za tezama o jedinstvenim karakteristikama osobe i društvenih uvjeta koji utječu na poštovanje prava, kao sklonost nasilju, naklonost prema riziku ili bilo koju drugu sklonost prema zločinu, treba istraživati mjerljive prilike, pa ispitati u kojem se mjeri nezakonito ponašanje može objasniti učinkom prilika i mogućnosti u odnosu prema sklonostima.¹⁴ Prvozačetnik ekonomske škole nobelovac Becker jezikom iskustva konstatira da se sve različite teorije kriminaliteta ipak slažu u tome da, pod uvjetom nemijenjanja ostalih čimbenika, povećanje vjerojatnosti osude ili kažnjavanja dovodi do možda značajnoga, a možda i sasvim nezamjetnog smanjenja broja prijestupa neke osobe. Na to zdravorazumsko utvrđenje nadovezuje se Beckerov obrat u pristupu nedopuštenom ponašanju. Umjesto izučavanja devijantnih posebnosti, Becker poziva na primjenu ekonomistima uobičajene analize izbora polazeći od toga da se prijestup čini onda kada njegova očekivana korisnost nadilazi korisnost koju bi počinitelj mogao ostvariti koristeći se svojim vremenom i drugim resursima na drugačije djelatnosti. "Stoga neke osobe postaju 'zločinci' ne zato što se njihova temeljna motivacija razlikuje od one u drugih osoba, već zato što se razlikuju njihovi dobitci i troškovi."¹⁵ Svjestan za ono doba nesagledivosti reperkusija takvoga pogleda, Becker se kratko

¹³ Od ovoga okvira izučavanja u cijelosti odskače škola radikalne kriminologije, koja ovome pitanju pristupa dijametralno suprotno, pa u svojim krajnjim konzekvencijama tumači ponašanje suprotno propisu opravdanim činom pobune kreativnoga pojedinca protiv svog nepravednoga statusa i nelegitimnog društvenog poretka. Koliko je autoru poznato, pripadnici ekonomske škole, kako njeni korifeji tako i obična sljedba, pitanju radikalne kriminologije ne posvećuju niti jednoga retka. Ova je primjedba to značajnija što baš ekonomska škola, jednako kao i radikalna kriminologija, počinitelja nezakonitoga djela ne promatra kao devijantnu osobu. Usprkos toj sličnosti, kut promatranja nedevijantne motivacije aktera kriminalnoga ponašanja potpuno je različit, pa ove dvije škole nemaju bitnih sličnosti.

¹⁴ Ehrlich, *Participation in ...*, str. 523.

¹⁵ Becker, str. 176.

zadržava na konstataciji da time zločinačko ponašanje postaje dijelom jedne daleko više generalne teorije ljudskog ponašanja kojoj više nisu potrebni specifični sociološki i kriminološki pojmovi diferencijalne asocijacije, anomalije, pa ide tako daleko da zaključuje kako jedna korisna teorija kriminalnog ponašanja može odbaciti zasebne teorije anomalije, duševnih neprilagođenosti ili naslijeđenih posebnih crta, a umjesto svega toga može jednostavno proširiti uobičajenu ekonomsku analizu izbora.¹⁶

Takvim pogledom na motivacijski mehanizam žarište nauka ekonomske škole predstavlja *homo oeconomicus*. To je racionalni akter, koji, suočen s više alternativnih pravaca djelovanja, svoj izbor temelji na vlastitoj ljestvici prioriteta; pri tome ne bilo kakvoj, već takvoj ljestvici koja osigurava da u procesu odlučivanja uvijek bude odabrana ona i samo ona radnja koja mu donosi najviše blagodati. Takva radnja je opet samo ona radnja koja donosi najviše koristi uz najmanje troškove.¹⁷ U samome postupku izbora, akter odabire po svojem najboljem znanju imajući u vidu cjelokupnost svoje situacije, tj. sve one okolnosti koje ga potiču na kretanje u određenom pravcu. U odnosu na kriminalitet, postupak odlučivanja nije ništa drugačiji. Potencijalni zlikovac svoj izbor provodi u istome postupku kao bilo koji drugi akter, samo što odluke o ulasku u kriminalnu zonu temelji na drugačijim varijablama.

Za počinitelja cijena je kaznenog djela zbroj svih izdataka, odnosno troškova koje mora podnijeti, bilo s ciljem bilo kao posljedicu počinjenja kaznenog djela. Dok se prvi troškovi odnose na troškove tehničke provedbe, odnosno izvršenja i kasnijeg prikrivanja, potonji predstavljaju onu cijenu koju počinitelj ima platiti u slučaju neuspjeha, tj. otkrivanja nedjela i njegova procesuiranja te kažnjavanja. Iako je ova neposredno mjerljiva jedino kod novčanih kazni, Becker drži da se troškovi različitih kazni mogu bez posebnih poteškoća uspoređivati posrednim putem, tj. njihovim svođenjem na odgovarajući im novčani ekvivalent ili vrijednost. Tako trošak lišenja slobode predstavlja zbroj diskontiranih iznosa neostvarenih primitaka za izdražavanja kazne i vrijednosti koju zatvorenik pridaje svojim ograničenjima konzumacije i slobode. Kako se i jedno i drugo razlikuje od osobe do osobe, trošak zatvorske kazne jednakoga trajanja neće biti jednak, već je primjerice u cjelini veći

¹⁶ Becker, str. 176 i 170.

¹⁷ Ovako prikazani racionalitet društvenih aktera ne poklapa se s pojmom racionaliteta u drugim disciplinama koje se, također, u velikoj mjeri temelje na teoriji racionalnog izbora ili se tim problemom bave. Tako se u sociologiji, među ostalim, govori o instrumentalnoj, vrijednosnoj, materijalnoj (supstancijalnoj) i slično nazivanim tipovima racionalnosti koje se povezuju s određenim stanjima društvene svijesti. Vidi Sandro Segre, Durkheim on Rationality, *Journal of Classical Sociology*, vol. 8, br. 1. (2008.), str. 23-26. Usprkos logičkoj uvjerljivosti, racionalnost ekonomskih aktera dovodi se pod sumnju i u samoj ekonomskoj teoriji. Vidi Daniel Kahneman, New Challenge to the Rationality Assumption, *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, vol. 150, br. 1. (1994.).

za one koji više zarađuju na slobodi. Ali bez obzira na te razlike, taj je trošak u svakom slučaju za sve osobe veći što je viša kazna, jer veća duljina kazne svim počiniteljima donosi veći iznos izostalih prihoda i mogućnosti konzumiranja na slobodi.¹⁸

Sa stajališta ekonomista, sva ljudska ponašanja, sve koristi, odnosno svi dobitci i gubici svodljivi su na svoje novčane vrijednosti. Jednoobrazni tretman materijalnih i duševnih dobitaka, odnosno koristi značajna je crta ekonomske škole koja omogućuje jedinstven pristup različitim vrstama nezakonitih ponašanja. Na taj način moguće je obuhvatiti sve vrste kaznenih djela, kako ona imovinskoga karaktera tako i ona za koja se inače drži da predstavljaju odraz karakternih osobina počinitelja, njegova načina života, sustava vrijednosti i slično. Duševni dobitak nasilnoga kaznenog djela na štetu života i tijela ili spolne slobode za određenoga je počinitelja jednak alternativnom duševnom dobitku materijalne koristi kakvoga nezakonitoga djela (pa i zakonitoga, kad je već o tome riječ), dakle bilo kojemu materijalnome dobitku. Ali osim svodljivosti na odgovarajuću novčanu mjeru, ekonomski pristup izjednačavanjem dobitaka proteže obuhvat racionalnoga izbora i na ona nezakonita djela koja se obično uzimaju za primjer iracionalnoga ponašanja, tzv. ekspresivnih djela. U prvom redu, pristaše ekonomske škole ističu da je “ekonomska znanost u stanju modelirati ograničeni racionalitet, koji pruža sveobuhvatno opravdanje za donošenje zakonskih propisa. Donositelj odluke koji je ograničenog racionaliteta nastoji maksimirati svoju korist, ali zbog kognitivnih granica to može tek u ograničenoj mjeri. Kognitivne granice vode npr. tome da donositelj odluke čini pogreške. Racionalni odgovor po ovome uvidu sastoji se u tome da se slijede interna pravila ponašanja.”¹⁹ Što je još važnije, tvrdi se da “činjenica da neki osobni zločini ne uključuju podulje prethodno razmatranje ni na koji vidljivi način ne isključuje racionalni proces donošenja odluke. Situacije koje provociraju nasilni čin nisu izvan dosega izbora i postoje supstituti čina za rješavanje sporova.”²⁰ Shodno tome, naglašava se da “samovoljni angažman čak i u najpokudnijim kršenjima zakonskih i moralnih kodova ne isključuje sposobnost donošenja izbora po svojoj želji, pa je to opravdanje za primjenu ekonomske analize na sve nezakonite djelatnosti, od prebrze vožnje i porezne evazije do umorstva.”²¹

¹⁸ Becker, str. 180.

¹⁹ Dieter Schmidtchen, Prävention und Menschenwürde, *German Working Papers in Law and Economics*, br. 1, vol. 2004., str. 6. Rad dostupan u bazi podataka Berkeley Electronics Press u seriji German Working Papers in Law and Economics br. 2004-1-1079 na adresi <http://www.bepress.com/gwp/default/vol2004/iss1/art1>. Pristupljeno 11. rujna 2009.

²⁰ Kenneth I. Wolpin, An Economic Analysis of Crime and Punishment in England and Wales, 1894–1967, *Journal of Political Economy*, vol. 86, no. 5. (1978.), str. 815. Rad dostupan na adresi: <http://www.jstor.org/pss/1828411> Pristupljeno 3. listopada 2010.

²¹ Isaac Ehrlich, Crime, Punishment, and the Market for Offenses, *Journal of Economic Perspectives*, vol. 10, br. 1. (1996.), str. 43. Rad dostupan na adresi: <http://www.ww.uni-mag->

II. PONUDA PRIJESTUPA: JEDNADŽBA ZLOČINA

Na prikazanoj polaznoj osnovi Becker je razvio koncept *ponude prijestupa*. On ispravno uočava da postoji funkcija koja povezuje broj prijestupa bilo koje osobe s vjerojatnošću njena uhićenja, kažnjavanja po uhićenju, kao i s drugim varijablama kao što su prihod dostupan iz zakonite i drugih nezakonitih djelatnosti, učestalost maltretirajućih uhićenja te njene volje da počini nezakoniti čin. Sukladno tome, *ponuda prijestupa* odnosno kaznenih djela može se matematički izraziti kao umnožak svih navedenih faktora formulom: $O_j = O_j(p_j, f_j, u_j)$, gdje O_j predstavlja broj prijestupa u određenom razdoblju, p_j vjerojatnost osude po djelu, f_j kaznu po djelu, a u_j generalnu varijablu (*portemanteau*) koja predstavlja sve ostale utjecaje.²² Iz formule proizlazi da porast vjerojatnosti ili visine kazne smanjuje očekivanu korisnost djela, pa ima tendenciju smanjenja broja prijestupa bilo zbog veće vjerojatnosti plaćanja cijene za svoje djelo, bilo zbog samoga povišenja te cijene.²³ Očekivana korisnost samoga djela ovisi o vjerojatnosti uhićenja odnosno kažnjavanja, visini kazne i novčanom ili duševnom dobitku proizišlom iz kaznenog djela.²⁴

Iz matematičke naravi formule za *ponudu prijestupa* proizlazi da niti jedan od dvaju ključnih faktora ne smije biti jednak nuli. To znači da porast ostalih varijabli, ma kako visok bio, ne može kompenzirati pad jedne od njih na nultu vrijednost. Dakle, izostanak bilo kakve vjerojatnosti kažnjavanja ne može se kompenzirati niti najdrakonskijom visinom zapriječene kazne. Shodno tome, i kazne malene visine mogu učinkovito dovoditi do niskog broja djela ako je vjerojatnost kažnjavanja dovoljno visoka. *Vice versa*, niska vjerojatnost uhićenja i kažnjavanja može se kompenzirati visokim kaznama. Time je ekonomska škola matematičkim izrazom potvrdila prije izrečene postulate Becarije i Benthama.²⁵

Na teoretski okvir klasične škole zastrašivanja matematički formuliran u *magnum opus* rodočelnika ekonomske teorije Beckera uslijedio je do danas neprekinut niz istraživanja. Od posebnog je značenja već navedena analiza drugog rodočelnika ekonomske škole Isaaca Ehrlicha objavljena pet godina

deburg.de/bizecon/material/crime/Ehrlich_market.for.offenses_JEP10(1)1996_43-67.pdf Pridostupljeno 18. rujna 2010.

²² Becker, str. 177.

²³ Ibid.

²⁴ Matematički se očekivana korisnost izražava formulom: $EU_j = p_j U_j(Y_j, f_j) + (1 - p_j) U_j(Y_j)$, gdje je EU_j očekivana korisnost (*expected utility*), p_j vjerojatnost uhićenja odnosno kažnjavanja (*probability*), U_j je funkcija koristi (*utility function*), a f_j je novčani ekvivalent kazne. Ibid.

²⁵ Becker se ovdje izričito naslanja na Benthamov citat: "Ovo naglašavam prvenstveno zbog Benthamova čuvenog i već i naizgled vjerodostojnog diktuma: 'što deficitarnija vjerojatnost kažnjavanja, to strože ono mora biti'". Ibid., str. 185, citirajući Benthama, *Theory of Legislation*, poglavlje ii, odjeljak Of Punishment, drugo pravilo.

poslije Beckera. Svojim gore prikazanim matematičkim izrazima Becker je razvio formalni model odluke o počinjenju kaznenog djela, koji naglašava odnos između zločina i kazne. Ehrlich hoće ići izvan toga na nekoliko načina. Prvo, on proširuje pojam mogućnosti pravca djelovanja (*opportunity*), u koji uključuje ne samo kaznu nego i nagrade, čime u analizu uvrštava dobitke i gubitke iz potencijalnih nezakonitih, ali i izmakle dobiti zakonitih nastojanja potencijalnog počinitelja kaznenog djela.²⁶ Potonji predstavljaju oportunitetni trošak upotrebe vremena i kao takvi zauzimaju važno mjesto u ekonomskoj značnosti. Ehrlich nastoji indentificirati i testirati učin jednih i drugih mogućnosti, a posebice hoće verificirati sustavnu korelaciju između stope kriminaliteta određenih djela i prihodovne, odnosno imovinske nejednakosti te rada tijela zakonske prinude (*law enforcement activity*). Drugo, Ehrlich povezuje teoriju participacije u nezakonitom djelovanju s općom teorijom izbora zvanja tako što počiniteljev problem donošenja odluke prikazuje kao problem optimalne alokacije resursa, u uvjetima neizvjesnosti, međusobno konkurirajućim djelatnostima koje nisu nužno međusobno isključive.²⁷ Na taj način Ehrlich je u ekonomiku kriminaliteta uveo princip alokacije vremena pretpostavljajući da svaka osoba raspodjeljuje svoje vrijeme između zakonitih i nezakonitih djelatnosti ovisno o tome koja od njih nosi veći probitak, ali – što je još važnije – ovisno o tome kakve joj uopće mogućnosti za ostvarivanje prihoda stoje na raspolaganju. Sukladno tome, povećanje mogućnosti zakonitog prihoda samo po sebi smanjuje poticaj za sudjelovanjem u nezakonitim djelatnostima. Neovisno o tome, povećanje bilo vjerojatnosti otkrivanja, bilo strogosti kazne na svoj način reducira nezakonitu djelatnost. (Uglavnom, sukladno postavkama klasične škole te Beckera.)

Na kraju, Ehrlich u kontekstu empirijske validacije analizira interakciju između prijestupa i zaštite (*offense – defense*), tj. između kriminaliteta i djelovanja kolektivne zakonske prinude putem redarstvenih i pravosudnih tijela. U tu svrhu, on postavlja ekonometrijski model simultanih jednadžbi za procjenu funkcije *ponude prijestupa* i *proizvodne funkcije zakonodavne prinude*. S tako dobivenim empirijskim rezultatima, Ehrlich daje ocjenu djelotvornosti zakonske prinude na planu odvratanja, tj. zastrašivanja kriminaliteta i redukcije društvene štete od zločina.²⁸

Ehrlichov *homo oeconomicus* nije više, poput Beckerova, razapet između prokletstva samo zločina i kazne, nego je doslovce rastrgan na razmeđu kolepleta alternativnih pravaca zakonitog i nezakonitog djelovanja, odnosno ekonomskim rječnikom oportunitetnih mogućnosti korištenja vremena. Vidjeli smo da na problem izbora po Ehrlichu presudno djeluje postojanje mogućnosti

²⁶ Ehrlich, *Participation in ...*, str. 522.

²⁷ *Ibid.*

²⁸ Ehrlich, *Participation in ...*, str. 523.

zakonitog stjecanja prihoda. U slučaju istodobnog postojanja zakonitih i nezakonitih mogućnosti stjecanja prihoda, moglo bi se očekivati okretanje aktera prema onome izvoru koji daje najviše prihode. Niži prihodi zakonitog djelovanja time bi nužno ustupali mjesto višim prihodima nezakonite djelatnosti. U krajnjoj konzekvenciji, svi bi se ljudi okrenuli zločinačkoj aktivnosti. Upravo zbog toga i na to mjesto stupa kazna. Zbog straha od uhićenja, zbog straha od kazne, neke osobe niskih zakonitih prihoda ipak neće prijeći granicu kriminalne zone. Na pitanje koje su to onda osobe koje se suočene s izborom iz niza različitih oportunitetnih pravaca djelovanja odlučuju za prelazak preko granice dopuštenog, Ehrlich kao bitan dio odgovora nudi pojam spremnosti na rizik.²⁹ Taj pojam dobro je poznat ekonomskoj teoriji i služi za objašnjavanje poduzetništva kao takvoga.³⁰ Nije ništa novo da svaki poduzetnički pothvat nosi određeni stupanj rizika. S obzirom na spremnost na rizik, ljudi se dijele na one koji rizik izbjegavaju, na one koji su na rizik neutralni i konačno na one koji rizik prihvaćaju odnosno preferiraju. Dakle, ovim pojmom Ehrlich objašnjava ključnu dilemu zločinačkog nauma – odluku o upuštanju u nedopuštenu djelatnost, odnosno o počinjenju kaznenog djela. Ako su sve ostale varijable jednake, kaznenom djelu okreću se osobe većeg stupnja sklonosti riziku, oni koji rizik preferiraju, tzv. *risk preferrers*.³¹

Osim što na ovaj način objašnjava prijelaz zločinačkog Rubikona, Ehrlich pojmom spremnosti na rizik objašnjava i fenomen specijalizacije zločinaca za određenu vrstu kaznenih djela.³² U osnovi, riječ je o istome procesu kao i kod specijalizacije za bilo koji drugi poduzetnički pothvat. Jedina je razlika u širini pojma rizika, koji ovdje ne obuhvaća samo splet povoljnih i nepovoljnih okolnosti, nego i negativnu društvenu reakciju u obliku kazne. (Ona je pak analogna negativnoj društvenoj reakciji na zakonitom tržištu robe i usluga izraženoj u obliku nepostojanja potražnje za rezultatima poduzeća.) Dok na ovome mjestu slušamo Ehrlicha, čini nam se kao da je riječ o analizi

²⁹ Ehrlich, *Participation in ...*, str. 528-530. Ehrlich ovome pojmu daje centralno mjesto, pa u tome smislu predstavlja pomak od bavljenja pitanjem preferiranja rizika u Beckera. Vidi, na primjer, Becker, str. 178.

³⁰ Ekonomska literatura obiluje djelima koja analiziraju odnos rizika i poduzetništva te teorije igara kao referentnog okvira ovoga problema. Od kapitalnog su značenja: Milton Friedman i L. J. Savage, *The Utility Analysis of Choices Involving Risk*, *Journal of Political Economy*, vol. LVI, br. 64. (kolovoz 1948.), str. 279-304; John v. Neumann i Oskar Morgenstern, *Theory of Games and Economic Behavior* (Princeton: Princeton University Press, 1944.); Daniel Kahneman i Amos Tversky, eds., *Choices, values and frames* (New York: Cambridge University Press, 2000.). Iz naše literature vidi: Darko Tipurić i Robert Fabac, *Teorija igara, konkurentnost i strategija poduzeća, Konkurentna sposobnost poduzeća*, ur. D. Tipurić (Zagreb: Sinergija, 1999.).

³¹ Ehrlich, *Participation in ...*, str. 528-530.

³² Ehrlich, *Participation in ...*, str. 528.

iz kakvog udžbenika poduzetništva: "Pretpostavljajući da su prigode dostupne počiniteljima neovisne o njihovu stavu prema riziku, može se pokazati da će počinitelj neutralan na rizik provesti više vremena u nezakonitoj djelatnosti u odnosu prema onome koji rizik izbjegava, a onaj koji rizik preferira u njima će provesti više vremena nego obojica."³³ Iz toga proizlazi da će počinitelji koji su manje skloni riziku (tzv. *risk avoiders*) najvjerojatnije kombinirati relativno sigurne zakonite djelatnosti sa svojim nezakonitim djelatnostima s ciljem ograđivanja, odnosno osiguranja od većega rizika koji bi proizašao iz bavljenja isključivo nezakonitim djelatnostima. Ehrlich se koristi pojmom ograđivanja (*hedging*), koji je uobičajeni bankarsko-financijski termin za ograđivanje, tj. osiguranje od čitavoga niza financijskih i tržišnih rizika: promjene vrijednosti valuta, promjene cijene sirovina i tako dalje.³⁴ Suprotno počiniteljima koji se širenjem raznovrsnosti djelovanja od rizika ograđuju, osobe sklonije riziku nužno se specijaliziraju u svojoj nezakonitoj aktivnosti, jer na taj način ostvaruju najveći dobitak. Na osnovi tako postavljenih polaznih razmatranja, Ehrlich zaključuje:

Jesu li počinitelji skloni specijalizaciji u nezakonitom djelovanju stoga postaje aspekt njihova stava prema riziku, baš kao i njihovih relativnih prilika u alternativnim zakonitim i nezakonitim djelatnostima. Također, isplati li se . . . zločin ili ne isplati u smislu očekivanog (realnog) marginalnog povrata jednostavno je izvedenica stava počinitelja prema riziku, jer . . . očekivani bi marginalni povrat iz zakonite djelatnosti od zločina nadilazio marginalni povrat, bio mu jednak ili bio niži od njega, ovisno o tome je li počinitelj osoba koja izbjegava rizik, je li neutralan na rizik ili je riziku sklon.³⁵

Imajući to u vidu, potpuno je jasno da su osobe sklone riziku spremne ući u kaznenu zonu već i kod sasvim neznatnih dobitaka, dok se osobe nesklone riziku odlučuju na taj korak tek u slučaju znatnih dobitaka.

³³ Ibid.

³⁴ Engleski naziv za ovaj pojam je *hedging*. Kako riječ *hedge* znači živicu ili ogradu, kako glagol *hedge* znači obrubiti, tj. oivičiti neki prostor živicom, doslovni prijevod na hrvatski jezik bio bi *živičenje* ili *ograđivanje*. U hrvatskom jeziku pojam *ograđivanje* koristi se ne samo za obrubljivanje prostora ogradama već i za prostorno, idejno, političko i drugo udaljavanje od neke pojave s ciljem zaštite od njenih nepoželjnih posljedica, ali se jednako odnosi i na zaštitu od kakvoga drugog rizika. Utoliko je *ograđivanje* jedini ispravni prijevod engleskog naziva *hedging*. Nažalost, u našoj ekonomskoj literaturi to ne nalazi odjeka, pa se u bankarskoj i drugoj uporabi najčešće pojavljuje engleski izvornik ili, još gore, srbokroatizirana varijanta *hedžing*.

³⁵ Ehrlich, *Participation in ...*, str. 528. Iz gornjeg navoda izbačena je kvalifikacija da se radi o konstataciji za ekvilibrij odnosa *ponude prijestupa* i *potražnje* na tržištu na kojemu se odmjerava odnos snaga kriminaliteta i zakonske prinude (o čemu će biti riječi u narednim odlomcima). Kako ova konstatacija prema Ehrlichu drži vodu uvijek dok jedna od tržišnih sila ne prevagne, nema razloga za iscrpno prikazivanje u ovome radu ostalih inačica modela, odnosno sustezanje od ionako minimalnoga kraćenja njegovog teksta.

U zaključnici, Ehrlichova je jednadžba *ponude prijestupa* nešto drugačija jer njegova formula očekivane korisnosti, odnosno analiza koristi i troškova, tj. dobitaka i gubitaka izravno uključuje i zakonite prihode. Neto dobitak stoga predstavlja bruto realiziranu korist (plijen, duševni dobitak) umanjen za neposredne troškove izvršenja djela i njegova prikriivanja, pa umanjen za oportunitetne troškove, tj. izmakle zakonite prihode (koji se nisu mogli ostvariti zbog angažmana u nezakonitoj djelatnosti), a sve to umanjeno još za umnožak vjerojatnosti uhićenja i visine kazne.³⁶ Ali slično Beckerovoj jednadžbi *ponude prijestupa*, i Ehrlichova sadržava jednu opću varijablu koja predstavlja “naklonost (ili nenaklonost) za zločin – kombinaciju moralnih vrijednosti, sklonost nasilju i preferenciju rizika.”³⁷ Ta *naklonost*, bolje reći slabost prema zločinu (Ehrlich se koristi terminom *taste or distaste*), gotovo je identična onome što, kako smo u prethodnome prikazu tzv. *ponude prijestupa* vidjeli, Becker naziva *portemanteau* varijablom – vješalicom na koju se mogu okačiti drugi utjecaji, zapravo sve ono što prethodnim varijablama nije doslovno obuhvaćeno.³⁸ Time se u jednadžbu zločina uvode različite osobne varijable koje se tiču počinitelja, ali i njegova okoliša.

Već smo vidjeli da *homo oeconomicus* kao ekonomski ili filozofski model nije nespojiv s ograničenim mogućnostima kognicije. Slično tome, nema nikakve prepreke za uvrštenje prividno “neekonomskih” osobnih i društvenih varijabli poput morala ili običaja u taj model. Svaka takva varijabla predstavlja tek jedan trošak više u kalkulaciji isplativosti zločina. “Ako bi povrede pravila morala ili pravnoga reda izazvale grižnju savjesti, time rastu subjektivni troškovi djela. Ako je usprkos tome očekivana korist viša od očekivanih troškova, uključivo grižnju savjesti, bit će počinjeno kazneno djelo.”³⁹ Kako se ističe, svaka je situacija donošenja odluke određena dvjema međusobno strogo odijeljenim sastavnicama: prioritetima i opcijama djelovanja. Dok prioriteta izražavaju vrijednosne stavove, opcije djelovanja određene su uvjetima odnosno restrikcijama; oni obuhvaćaju kako čisto ekonomske faktore tako i varijable poput prava, morala i vjere. Na taj način uvažava se i oskudnost resursa koji pojedincu stoje na raspolaganju i važnost njegovih prioriteta u procesu donošenja odluke. Zaključno tome, *homo oeconomicus* u ponašanju

³⁶ Ehrlich, *Crime, Punishment ...*, str. 46. Za one koji više vole oznake nego riječi, kako kaže Ehrlich, jednadžba izgleda ovako: $\Pi_i = w_i - c_i - w_i - p_i f_i$, gdje je Π_i neto dobitak, w_i je bruto dobitak nedopuštene djelatnosti, c_i je trošak izvršenja i prikriivanja, w_i je izmakli dobitak zakonitog rada, dok su p_i i f_i kao i kod Beckera vjerojatnost uhićenja te visina kazne.

³⁷ Ehrlich, *ibid.*

³⁸ Vidi rubnu bilješku br. 22.

³⁹ Schmidtchen, *Prävention und Menschenwürde*, str. 6. Autor još dodaje da se utjecaj morala i običaja na pokornost pravu može objašnjavati i bez posezanja za grižnjom savjesti, jer ta grižnja zapravo i nije ništa drugo doli interna sankcija povrede prava. Čini se da se tu ipak radi više o igri riječi negoli o stvarnom razlikovanju pojmova.

se rukovodi svojim vlastitim prioritetima. To pak ne isključuje uvažavanje interesa drugih, jer i to ima svoje mjesto na ljestvici prioriteta, pa on shodno tome može biti i egoističan i altruističan.⁴⁰

U konzekvenciji, jednadžba zločina otvorena je za sve one tradicionalno poznate kriminogene faktore. Time se dobiva kompleksni ekonomski model koji obuhvaća osobne crte počinitelja poput inteligencije, odgoja, obrazovanja, stupnja socijalizacije, ali i cijeli spektar varijabli utjecaja okoliša – od ekonomskog statusa, (ne)jednakosti prihoda, zaposlenosti i slično – svega onoga što Ehrlich obuhvaća pojmom *pozitivnoga poticaja*. To proširenje Beckerove jednadžbe, odnosno uvažavanje svih okolnosti koje neposredno ili posredno utječu na odluku da se počini kazneno djelo, ogromnan je doprinos boljem razumijevanju problema kriminaliteta u ekonomskom, pa time i društvenom smislu. Nažalost, to dolazi uz prilično visoku cijenu. S jedne strane dolazi do teoretskog slabljenja i razvodnjavanja temeljne misli, odnosno gubitka jasnoće identiteta, a s druge, gubitkom jasnih kriterija poseže se za neselektivnim odabiranjem svih mogućih varijabli u empirijskim istraživanjima. Tu potencijalno leži i najveća slabost ekonomske škole...

III. PROŠIRENA JEDNADŽBA: NEPOZNANICA POZITIVNIH POTICAJA

Temeljna je teza Ehrlichove teorije sudjelovanja u nezakonitim djelatnostima da prijestupnici, uzeti kao grupa, odgovaraju na poticaje na uglavnom jednak način kao i oni koji se, uzeti kao grupa, uključuju u strogo zakonite djelatnosti. Ehrlich naravno ne smatra da su prijestupnici slični drugim ljudima u svim ostalim pogledima ili da je opseg njihova odgovora jednak. On samo naglašava uloga prigoda koje su dostupne u konkurirajućim zakonitim i nezakonitim djelatnostima, a koje određuju opseg prijestupnikova sudjelovanja u potonjima, kao i opseg njegovog odgovora na poticaje.⁴¹ U tom smislu, odluka o sudjelovanju u nezakonitoj djelatnosti zapravo je pitanje izbora zanimanja; ali ne bilo kakvog izbora koji bi se odvijao u nekim apstraktnim sferama, već izbora koji je u najužoj sprezi s ekonomskom nejednakošću. S obzirom na to da njegovi empirijski rezultati pokazuju da se mnoga imovinska zlodjela, baš poput običnih zakonitih djelatnosti, isplate u specifičnom smislu da njihova očekivana korist prelazi očekivani marginalni trošak, Ehrlich ističe da će niži disparitet u distribuciji prigoda za zaradu na zakonitim tržištima imati

⁴⁰ Ibid. Na istome mjestu autor posebno ističe sve jaču tendenciju uključivanja psiholoških i drugih saznanja znanosti o ljudskom ponašanju u ekonomski model racionalnog donositelja odluka.

⁴¹ Ehrlich, *Participation in...*, str. 560.

učin odvratanja od kriminaliteta graničnih prijestupnika na način umanjavanja njihovih diferencijalnih dobitaka ostvarenih kriminalnom djelatnošću.⁴² Jednostavnije rečeno, što je niža razlika kriminalnog i zakonito stečenog dobitka te što je više prigode za zakonitu zaradu, to je manji poticaj za prelazak u kriminalnu zonu, čime Ehrlich teoretski i empirijski potvrđuje iskustveno davno prepoznatu činjenicu.

Zbog svega toga, društveni, politički i demografski faktori nisu irelevantni za ekonomsku školu. Još je Becker anticipirao značenje ovih nepoznanica kroz svoj *portemanteau*, pa je i izričito dopuštao da bi porast zakonitih prihoda ili rast "pravopokornosti" zbog obrazovanja ili slično mogao dovesti do smanjenja poticaja za ulaskom u nezakonite djelatnosti, čime bi se smanjio broj kaznenih djela.⁴³ Ali Becker je usprkos tome ostao na dvoznačnom modelu kriminaliteta, koji prvenstveno određuju dva faktora: nezakonito stečeni plijen i vjerojatnost strogog kažnjavanja. Suprotno tome, Ehrlich u navedenim radovima teoretski formulira, pa potom empirijski ispituje utecaj široke lepeze varijabli. Zapravo, svi su "ti faktori uhvaćeni kroz komponente očekivanoga povrata nezakonitih i zakonitih djelatnosti".⁴⁴ Ehrlich smatra da se takvim pristupom može objasniti "raznolikost posebnih karakteristika povezanih s pojedinačnim prijestupnicima: na primjer, zašto su mnogi od njih relativno mladi muškarci s malo obrazovanja i drugog zakonitog osposobljavanja; zašto su neki povremeni prijestupnici koji kombiniraju zakonitu i nezakonitu djelatnost, dok se drugi specijaliziraju za zločin; i zašto mnogi nastavljaju svoje sudjelovanje u nezakonitoj djelatnosti čak i nakon što su uhićeni i kažnjeni. Takve karakteristike mogu u velikoj mjeri biti rezultat relativnih prigoda dostupnih prijestupnicima u zakonitim i nezakonitim djelatnostima prije negoli bi bile rezultat njihove jedinstvene motivacije."⁴⁵ Nedostatak prigode za alternativnim djelovanjem na zakonitom polju znači nepostojanje oportuniteta za potencijalnog prijestupnika, pa time i nepostojanje oportunitetnog troška. Ishod je takve situacije praktički nužna isplativost nezakonitog djelovanja, koja bi se eventualno mogla kompenzirati tek vrlo visokim stupnjem vjerojatnosti kažnjavanja ili vrlo visokim kaznama. (U kasnijim izlaganjima vidjet će se zašto to nije životna, tj. provodljiva društvena reakcija.)

Ehrlichov teoretski koncept empirijski je verificiran kako kroz njegov navedeni rad tako i kasnijim istraživanjima sve do danas. Empirijska istraživanja uključila su ispitivanje značenja stope zaposlenosti, pristup školstvu i obra-

⁴² Ehrlich, *Participation in...*, str. 560, i *Crime, Punishment...*, str. 64. Gornji prikaz Ehrlichovih misli jest prenošenje njegovih osnovnih ideja u slobodnoj formi iz obaju izvora. Usprkos slobodi parafraziranja nužnoj za sažetost i jasnoću prikaza, svi navodi utemeljeni su isključivo na eksplicitno izrečenim Ehrlichovim idejama.

⁴³ Becker, str. 177.

⁴⁴ Ehrlich, *Crime, Punishment...*, str. 51.

⁴⁵ Ehrlich, *Participation in...*, str. 560.

zovnu strukturu, dohodak po glavi stanovnika, raspodjelu društvenog bogatstva odnosno društvenog proizvoda, udio žena, manjina i imigranata u radnog snazi i tome slično.⁴⁶ Sada bismo se mogli zapitati po čemu se onda taj pristup zapravo razlikuje od drugih socioloških i kriminoloških studija koje tim čimbenicima pridaju posebnu važnost. Odgovor leži u pristupu tim faktorima, jer ekonomska teorija ne promatra ih izolirano, već isključivo kroz prizmu oportunitetnog troška. Određena varijabla poput npr. niže razine obrazovanja ili stope zaposlenosti nije determinanta kriminaliteta sama po sebi, već kao oportunitetni trošak takve osobe. Kako niska razina obrazovanja znači izostanak prigode za realizaciju isplativih dobitaka na zakonitom tržištu, time se smanjuje (odnosno sasvim izostaje) oportunitetni trošak za osobu ili grupu o kojoj je riječ. Pod uvjetom nepromjenjivosti ostalih varijabli jedini rezultat koji se može očekivati jest porast broja kaznenih djela. Ukratko, osobe s takvim osobnim crtama ili društvenim osobinama (npr. imigranti, manjine) imaju niži oportunitetni trošak zločinačkog djelovanja isključivo zbog nemogućnosti pristupa bolje plaćenim poslovima. Suprotno njima, za dobro ili čak visoko plaćene osobe oportunitetni trošak proporcionalno je viši, pa valja, pod uvjetima konstantnosti ostalih varijabli, očekivati njihovo ustezanje od nezakonitog ponašanja. Na sličan se način nastoji objasniti i jedan dodatni utjecaj obrazovanja, utjecaj koji prelazi već izložene granice dostupnosti poslova i niskih oportunitetnih troškova. Tako se ističe da visoko obrazovanje promovira dobar osjećaj građanske pripadnosti, pa tako na poseban način djeluje kao “dobavljač pozitivnih eksternosti na društveno blagostanje tako što podiže vrijednost marljivoga rada i poštenja.”⁴⁷

⁴⁶ Iz više stotina, gotovo tisuću istraživanja teško je izdvojiti kapitalna djela. U ovome radu navode se samo neki od tih radova, i to u onoj mjeri u kojoj su problemi kojima se bave relevantni za fokus ovoga rada – kritički prikaz osnovnih postavki ekonomske teorije kriminaliteta. Osim prethodno navedenih *metaanaliza*, kao miljkazi na ovome putu mogu se izdvojiti tri rada koja se ističu najkompleksnijim setovima ispitanih varijabli zastrašivanja, bilo obuhvatom ispitanih društvenih varijabli, bilo analiziranim fazama kaznenog postupka, bilo analizom učina predviđenih i/ili izrečenih sankcija. Prvi je već citirani Kenneth I. Wolpin, *An Economic Analysis of Crime and Punishment in England and Wales, 1894–1967*. (vidi bilješku 22); drugi je nedavni rad grupe autora Horsta Entorfa i Hannesa Spenglera, *Is Being “Soft on Crime” the Solution to Rising Crime Rates?: Evidence from Germany*, *Discussion Papers*, br. 837, studeni 2005. Treći je također recentni rad: David B. Mustard, *Reexamining Criminal Behavior: The Importance of Omitted Variable Bias*, vol. 85, no. 1. (2003.). Značajna su i istraživanja: Philip M. Bodman and Cameron Maultby, *Crime, punishment and deterrence in Australia: A further empirical investigation*, *International Journal of Social Economics*, vol. 22, no. 7/8/9. (1997.), str. 889, te Horst Entorf i Hannes Spengler, *Criminality, social cohesion and economic performance*, *ZEW Discussion Papers*, br. 00-27. (2000.), str. 1-2, ZEW – Zentrum für Europäische Wirtschaftsforschung, Mannheim. Rad dostupan u bazi podataka na adresi: <http://hdl.handle.net/10419/24373>.

⁴⁷ Jean-Robert Tyran i Lars P. Feld, *Achieving Compliance when Legal Sanctions are Non-Deterrent*, *CREMA Working Paper Series*, br. 2005-17, str. 889. Rad dostupan u internetskoj

Uvažavanje cijeloga spektra različitih čimbenika kriminaliteta od ekonomske teorije stoga ne znači njihovo svođenje na razinu socioloških, psiholoških ili drugih škola, jer se ti čimbenici ispituju u međuvjetovanosti s preostalim varijablama jednadžbe ponude prijestupa: vjerojatnošću kažnjavanja i visinama kazni. Time te varijable zauzimaju ravnopravni status koji imaju vjerojatnost uhićenja i strogost kažnjavanja. Drugim riječima, učin odvratan od kriminaliteta pozitivnih poticaja na teoretskoj je razini ravnopravan učinu zastrašivanja progonom i kažnjavanjem. Pitanje prevage jednog ili drugoga onda je *questio facti*, što se mijenja od slučaja do slučaja. Puno je važnije pitanje kojim se može upravljati po volji zakonodavca. Na kojim osnovama počiva odluka zakonodavca, odnosno na koji način je realno ostvariva kombinacija pozitivnih i negativnih poticaja, tj. zastrašivanja, pitanje je koje svoj odgovor nalazi u konceptu ekvilibrija ponude i potražnje prijestupa, odnosno pitanje takozvanog *optimaliteta*, koje se izlaže u nastavku.

Mora se priznati da ovakav pogled na kriminal kao izbor zanimanja uvjetovan nepostojanjem prigode za realizaciju isplativog angažmana na zakonitom polju u konačnici navodi na zaključak da je sudjelovanje u kriminalnoj zoni silom svoje isplativosti gotovo neminovno. Konkurencija zakonitog i nezakonitog djelovanja za dio populacije uopće nije stvar odluke, jer s njegove strane racionalnog izbora nema buduća da prigode za ostvarenjem zakonitih dobitaka jedva da i postoje ili su potpuno zatvorene. Ovako radikalne zamisli do pojave ekonomske teorije bile su svojstvene tek u krugu sociologa tradicionalno lijeve provenijencije da bi onda na velika vrata, tj. kroz radove eminentnih ekonomista, ušle u *mainstream* ekonomske misli.⁴⁸ Duboko svjestan svoje prevratničke uloge, Ehrlich navodi: "Ovaj način razmišljanja o odluci pojedinca da pristupi zločinu nudi neke snažne uvide u pogledu agregatnog broja zločina. Na primjer, zamislite da potencijalni prijestupnici imaju identične zakonite i nezakonite prigode. Tada bi oblik grafičkog prikaza ponude prijestupa bio određen raspodjelom etičkih vrijednosti u populaciji, koje bi svoj odraz našle u različitim

bazi podataka Center for Research in Economics, Management and the Arts (CREMA) na adresi: <http://www.crema-research.ch/papers/2005-17.pdf>. Pristupljeno 11. lipnja 2009.

⁴⁸ Kako u Evropi tako i u Americi, sociolozi su u velikoj većini lijevo orijentirani s izrazitim socijaldemokratskim simpatijama. Nedavno istraživanje na reprezentativnom uzorku američke akademske zajednice pokazalo je da u redovima sociologa na jednog desnog konzervativca dolaze čak 44 uvjetno nazvano lijevičara. U redovima ekonomista taj je omjer bitno manji, tek 2,8:1, ali još uvijek odražava fundamentalnu dominaciju lijevih ideja unutar američke akademske zajednice. Vidi Christopher F. Cardiff i Daniel B. Klein, Faculty Partisan Affiliations in All Disciplines: A Voter-Registration Study, *Critical Review*, vol. 17. (2005.), br. 3-4, str. 246-247. (Kuriozitet radi, među američkim pravnicima taj omjer je 4:1.) Europski su omjeri moguće drugačiji, ali i tu sociolozi već desetljećima predvode socijalni, pa i revolucionarni bunt. Seymour Martin Lipset i Everett Carl Ladd, Jr., *The Politics of American Sociologists*, *American Journal of Sociology*, vol. 78, br. 1. (1972.)

graničnicima (*threshold*). Ovi bi onda diktirali *minimalni* neto dobitak koji bi različite osobe tražile prije ulaska u kriminalnu djelatnost.⁴⁹ To je, naravno, samo hipotetička zamisao korisna za analitičko promatranje. Ali, s druge strane, nemogućnost ostvarenja takve zamisli ne bi smjela biti faktorom ograničenja našeg djelovanja u pravcu stvaranja pozitivne društvene klime uvođenjem i podizanjem pozitivnih poticaja na razinu potrebnu za uspješno odvratanje od kriminala ili barem na razinu na kojoj će i zastrašujući učin preostalih varijabli, tj. vjerojatnosti uhićenja i strogosti kažnjavanja biti djelotvorniji. Ehrlich bez puno sustezanja zaključuje: “Ovo pruža opravdanje javnih politika usmjerenih na izjednačavanje mogućnosti obrazovanja i zaposlenja kao djelomičnog sredstva za borbu protiv kriminaliteta.”⁵⁰

IV. POTRAŽNJA PRIJESTUPA

Do sada smo razmatrali u čemu se sastoji *ponuda prijestupa*, odnosno koji čimbenici na nju utječu, posvetivši pri tome posebnu pažnju analizi zločinačkoga dobitka. Sada je red posvetiti se *potražnoj strani* na tržištu kaznenih djela i zakonske prinude.⁵¹ Ehrlich na ovoj strani razlikuje neposrednu i posrednu, tj. izvedenu potražnju.⁵² S jedne strane, postoji tzv. *neposredna potražnja* za kaznenim djelima kao npr. u slučaju potražnje za robom ili uslugama nastalim nezakonitom djelatnošću. Ukradeni predmeti bez poteškoća nalaze svoje kupce, baš kao i najrazličitije vrste nezakonitih usluga (premlaćivanje, podvođenje, uhođenje i tako dalje). Iako značajna, ta neposredna potražnja nije od presudnog utjecaja za određivanje razine kriminaliteta u društvu. Suprotno tome, faktor koji presudno utječe na kretanje kriminaliteta je tzv. *izvedena potražnja*. Za razliku od *neposredne*, kod *izvedene potražnje* o potražnji se može govoriti tek u posrednom smislu. Naime, ovdje nije riječ o tome da netko jedno ili više kaznenih djela želi, već o tome da na to ili ta djela pristaje, pa ih u tome smislu i hoće. Kod *posredne potražnje* riječ je o “stopi kriminaliteta ili rizika viktimizacije koja je ‘tražena’ (tolerirana) od potencijalnih žrtava kao neposredna posljedica toga koliko su one spremne potrošiti da bi smanjile rizik viktimizacije”.⁵³ Dakle, riječ je o pristanku na određenu

⁴⁹ Ehrlich, *Crime, Punishment...*, str. 47.

⁵⁰ Ehrlich, *Crime, Punishment...*, str. 64.

⁵¹ Važno je naglasiti da se ekonomska teorija kriminaliteta, kao i ekonomska teorija uopće, ne bavi individualnim odlukama i preferencijama pojedinaca, već svoje zaključke izvlači temeljem agregata, dakle niza takvih odluka. U tome se smislu onda ne razmatra pitanje pojedinačne odluke o prijestupu, već se analizira agregatno ponašanje prijestupnika na tako konceptualiziranom tržištu.

⁵² Ehrlich, *Crime, Punishment...*, str. 49.

⁵³ *Ibid.*

razinu kriminaliteta koji je izražen konkludentno (a može biti i izrijekom) spremnošću izdvajanja sredstava za borbu protiv kriminala samo do određene visine, odnosno nespremnošću prelaska tako postavljene financijske granice. U tom smislu, Ehrlich govori o privatnoj i društvenoj potražnji prijestupa.⁵⁴ (Stvarno je tu riječ o potražnji za zaštitom od nezakonite djelatnosti iz koje se onda izvodi pojam *izvedene potražnje prijestupa*.) Dok u prvom slučaju pojedinac odlučuje koliko je osobno spreman izdvojiti na plaćanje zaštite od kriminalne djelatnosti u obliku kupnje različitih tehničkih sredstava, angažiranja privatnih zaštitara i slično, u drugome se istovjetna odluka donosi na razini državne zajednice i izdvajanja proračunskih sredstava.

Prethodna izlaganja ekonomske teorije prikazala su uvjerenje ove škole o mogućnostima upravljanja kriminalitetom upotrebom poticaja. Bez obzira na važnost koju ova škola pridaje pozitivnim poticajima, njeno prvenstveno značenje leži u izučavanju učina negativnih poticaja, tj. zastrašivanja potencijalnih počinitelja. Vidjeli smo da tu glavnu ulogu igra vjerojatnost uhićenja i kažnjavanja te visina same kazne. Njihov kombinirani učin matematički se izražava umnoškom tih dviju varijabli. Povišenje bilo koje od njih matematičkom nužnošću rezultira manjim brojem kaznenih djela. Stoga bi, strogo tehnički gledano, bilo moguće sasvim iskorijeniti kriminalitet. Dovoljno bi bilo povisiti vrijednosti tih varijabli tako da vjerojatnost uhićenja bude 1 (što znači potpunu izvjesnost, odnosno da je svaki počinitelj uhićen), dok visinu kazne treba odrediti tako da bude jednaka koristi ili da barem minimalno nadilazi korist zabranjenoga djela. Pod tim uvjetima niti jedna racionalna osoba ne bi počinila kazneno djelo. Čak i uz sve ograde glede sužene racionalnosti određenih osoba ili situacija, to, barem teoretski gledano, izgleda sasvim vjerojatno. Postavlja se pitanje, međutim, je li to realno izvedivo odnosno je li to uopće poželjno.

Djelatnost kaznenog progona ne odvija se u zrakopraznom prostoru, niti je besplatna. Štoviše, u svakom poznatom sustavu, od davnine do danas, velik dio sredstava izdvaja se za tu djelatnost. Iako ovamo spadaju troškovi tijela uhićenja (redarstvena i druga tijela), troškovi procesuiranja uhićenika (sudska i javnotužiteljska organizacija) i troškovi izvršenja kazni (troškovi lišenja slobode i drugih vrsta kazni), sa stajališta djelotvornosti progona najzanimljiviji su troškovi uhićenja i procesuiranja. Što su izdvajanja za te dvije djelatnosti viša, to je viša njihova djelotvornost. Matematički je relativno jednostavno odrediti koja bi to izdvajanja bila potrebna da se otkriju svi počinitelji kaznenih djela. Čak i praktično, taj bi cilj mogao biti sasvim dostižan. Problem je u tome što visina tako potrebnih izdvajanja u nekoj točki nadilazi društvenu štetu nastalu kriminalitetom. S obzirom na to da u nekoj točki troškovi povećanog

⁵⁴ Ibid., str. 48.

progona i zastrašivanja nadmašuju društvenu korist nastalu tako zastrašenim kriminalitetom, može se slobodno govoriti o prohibitivnosti troškova u odnosu prema željenom cilju. Naravno, na toj bi točki bilo moguće podizati visinu kazne do onoga stupnja koji je potreban za potpuno iskorjenjivanje kriminaliteta. (Prema ekonomskoj teoriji to je moguće već i kod sasvim neznatnog stupnja vjerojatnosti uhićenja i kažnjavanja – dokle god je taj stupanj viši od nule.) Sasvim razumljivo, to bi značilo potpuno kidanje bilo kakvog odnosa između kazne i njene zasluženosti od strane počinitelja. Ekonomisti se pitanjem krivnje pretjerano ne zamaraju, ali su još od klasičara svjesni opasnosti nezaslužene kazne. Osim toga (što Becker posebno ističe), odabir vrste i povišenje kazne također ne dolazi besplatno. Strože kazne također sa sobom nose povišene društvene troškove, pa time opet nisu prihvatljive. Iz tih je razloga poptuna zaštita društva od zločinaca praktično nemoguća. Becker tvrdi da opisani troškovi povišenja djelotvornosti progona i strogosti kažnjavanja mogu nadvagati društvenu korist od povećanog zastrašivanja već kod relativno skromnih vrijednosti vjerojatnosti p i strogosti f .⁵⁵ Kaznena politika koja o tome ne vodi računa ignorira društveni trošak svoje provedbe. Svjestan prividne atraktivnosti glasnih zagovornika strogosti, Becker naglašava: “Ono što je potrebno jest kriterij koji bi išao izvan zavodljivih fraza i koji bi dao odgovarajuću težinu šteti od prijestupa, troškovima uhićenja i osuđivanja te društvenom trošku kažnjavanja. Funkcija društvenog blagostanja moderne ekonomije blagostanja takav je kriterij...”⁵⁶

Očito, za određivanje pravilne razine zakonske prinude središnji je pojam društvene štete od kriminaliteta, koji obuhvaća kako štetu uzrokovanu kriminalnom djelatnošću tako i društvene troškove djelatnosti progona i kažnjavanja. Dok same štete izazvane nezakonitom djelatnošću mogu biti vrlo raznolike i sa stajališta žrtve zasigurno predstavljaju štetu, u ekonomskom smislu njihova je šteta bitno drugačija. Naime, dok su štete izazvane kaznenim djelima protiv života i tijela te njima sličnih djela uperenih protiv slobode, tijela ili zdravlja žrtve relativno lako odredive (pa su već tradicionalno poznate u obliku ovakvih ili onakvih tablica sudova ili osiguravajućih društava), kod imovinskih kaznenih djela štete nauštrb žrtve nisu nužno istoznačne društvenoj šteti od tih djela. Naime, kod takvih djela gdje imovinu jedne osobe protupravno prisvaja druga zapravo ne dolazi do smanjenja ukupne društvene imovine, već samo do njezina transfera s jednoga imatelja na drugoga. Shodno tome, iako je šteta za žrtvu nesporna, površnim gledanjem moglo bi se zaključiti da društvene štete zapravo uopće nema. To ipak nije točno. Društvena šteta kod imovinskih kaznenih djela specifični je gubitak društvenog bruto proizvoda do kojega dolazi društveno beskorisnim rasipanjem rada počinitelja na nedopušteno djelo

⁵⁵ Becker, str. 181.

⁵⁶ Ibid.

umjesto na društveno korisnu (i društveno obogaćujuću) djelatnost. Kradljivac nekoga predmeta ili svote novaca stoga ne uzrokuje društvenu štetu koja bi bila jednaka vrijednosti ukradenoga predmeta ili novca, već izaziva štetu jednaku vrijednosti resursa utrošenih za pripremanje, provedbu i prikrivanje te krađe. Ovamo u prvom redu spada vrijednost tako utrošenoga rada, ali i vrijednost korištenih sredstava (najam sredstava, njihovo habanje i slično). Ova je argumentacija u osnovi prihvaćena u ekonomskoj znanosti koja se bavi kriminalitetom i/ili društvenim štetama određenih oblika ponašanja.⁵⁷ S tim u svezi, Becker uvodi jedan zaista zanimljiv argument kojim drugačije određuje iznos, odnosno korigira vrijednost društvene štete nedopuštenih ponašanja. Polazeći od pretpostavke da su djelatnosti varanja, otimanja i tome slično u osnovi “konkurentne”, dakle da zločinci na tom polju konkuriraju jedni drugima, procjena neposredne društvene štete jednaka je šteti žrtava tih kaznenih djela, jer u jednoj konkurentnoj djelatnosti zbroj svih inputa – uključivši uloženi trud, vrijeme, sredstva, pa kompenzaciju za rizik neuspjeha – mora biti jednak tržišnoj vrijednosti otuđene imovine, dakle štete koju pretrpi žrtva.⁵⁸

V. OPTIMALNA RAZINA KRIMINALITETA

Određivanje pojma društvene štete pomaže u analizi spremnosti društva na plaćanje određene cijene za borbu protiv kriminala, odnosno u određivanju visine *potražnje prijestupa*. Očekivati je da taj iznos bude barem jednak visini ukupne društvene štete zbog kriminaliteta.⁵⁹ Vidjeli smo da taj iznos obuhvaća kako samu štetu nastalu kriminalnom djelatnošću tako i troškove uzrokovane borbom protiv kriminalaca, tj. provođenje određenoga tipa kaznene politike. Takve odluke ekonomska teorija naziva optimalnim odlukama, jer one, iako idu za tim da iskorijene kriminalitet, uvažavaju društvene realnos-

⁵⁷ Tako na primjer Becker, str. 171, rubna bilješka 3. Jednako Schmidtchen, *Prävention und Menschenwürde*, str. 15.

⁵⁸ Becker, *ibid.*

⁵⁹ U javnom se govoru često licitira troškovima kriminaliteta ne bi li se time stvorili preduvjeti za veća proračunska izdvajanja u sustav redarstva i kriminalnog pravosuđa. Zato se ponekad sasvim nekritički iznose ogromne procjene visine kriminalnih šteta, koje se potom jednako nekritički prenose u službene dokumente, od nacionalnih vlada sve do, kako se ponegdje ističe, Organizacije ujedinjenih naroda. “Ti veliki iznosi ... cirkuliraju na medijskim konferencijama a da se više dobro ne zna ni gdje, ni kako su nastali. Instrumentalizirane od različitih intervenata uključenih u kontrolu fenomena [kriminaliteta], one dopuštaju uglavnom povećavanje proračuna”. Christophe Palle i Thierry Godefroy, *Coûts du crime. Une estimation monétaire des délinquances 1992-1996*. (1998.), str. 14, rubna bilješka 4. Centre de Recherches Sociologiques sur le Droit et les Institutions Pénales, Guyancourt, France. Rad dostupan na adresi: http://www.cesdip.fr/IMG/pdf/EDP_79.pdf Pristupljeno 30. prosinca 2009.

ti, pa određenu razinu kriminalnoga zla drže prihvatljivijom od štete nastale prekomjernim izdvajanjem proračunskih sredstava koje ne može ići drugačije već nauštrb nekih drugih društvenih djelatnosti. "Optimalne odluke imaju se tumačiti kao odluke koje minimaliziraju društveni gubitak prihoda zbog prijestupa."⁶⁰ Praktično gledano, to su odluke koje uravnotežuju marginalne troškove zakonske prinude s marginalnim koristima prevencije kriminaliteta tako da svaki dodatni trošak kaznenog progona odgovara potencijalno istovjetnoj šteti tako spriječenoga kaznenog djela. S obzirom na zastrašivanje, to znači da svaka dodatna količina zastrašivanja ima odgovarati ekvivalentu potencijalne novčane štete od tako odvrćenoga kriminala.⁶¹ Svako drugačije ponašanje kako pojedinca tako i društva bilo bi neracionalno. Štoviše, takvo ponašanje predstavljalo bi rasipanje dragocjenih i uvijek oskudnih društvenih resursa. Pri tome, ne treba gubiti iz vida da donošenje neoptimalnih odluka na planu borbe protiv kriminaliteta može ići u oba pravca – kako na rasipanje resursa u tvrdoglavo, neracionalnog borbi protiv kriminala tako i na pretjerano škrtačenje s alokacijom proračunskih sredstava za protukriminalnu borbu. Potonje je jednako neoptimalno kao i pretjerano trošenje. "Namijeniti više sredstava negoli su troškovi kriminaliteta predstavlja rasipanje oskudnih resursa. Jednako tako predstavlja društveno rasipanje oskudnih sredstava onda kada se ne namjenjuju dodatna sredstva za borbu protiv kriminaliteta, iako su spriječeni troškovi kriminala viši."⁶²

Prihvatimo li ekonomsku realnost optimaliteta odluka glede iznosa sredstava za protukriminalnu borbu, nužno proizlazi zaključak o postojanju optimalne razine kriminaliteta. To će biti baš ona razina kriminaliteta kod koje granični (marginalni) troškovi kaznenog progona i politike odgovaraju graničnim (marginalnim) uštedama na tim progonom i politikom spriječenim kriminalitetom. Takvo stanje ekonomisti nazivaju *stanjem optimaliteta*. To stanje nije ništa drugo doli stanje ravnoteže na tržištu ponude i potražnje prijestupa; tržišta koje kao temeljne komponente tvore prethodno izloženi pojmovi *ponude prijestupa* i *potražnje prijestupa*.

To će tržište biti u ravnoteži onda kada je količina zločina takva da ni zločinci (gledajući svoj neto povrat iz kriminala), ni privatne osobe (gledajući na rizik

⁶⁰ Becker, str. 207.

⁶¹ Za razradu pojma optimalne odluke vidjeti npr.: Becker, str. 8; Ehrlich, *Crime, Punishment...*, str. 50; Schmidtchen, *Prävention und Menschenwürde*, str. 7-8; Spengler, Hannes, *Eine panelökonometrische Überprüfung der ökonomischen Theorie der Kriminalität mit deutschen Bundesländerdaten*, str. 1. *Discussion Papers*, br. 548, siječanj 2006., DIW (Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung), Berlin. Rad dostupan na adresama: http://www.diw.de/documents/publikationen/73/diw_01.c.43972.de/dp548.pdf http://www.bwl.tu-darmstadt.de/vwl/forsch/veroeff/papers/ddpie_150.pdf. Pristupljeno 15. rujna 2009., str. 1.

⁶² Schmidtchen, *Prävention und Menschenwürde*, str. 7-8.

i troškove viktimizacije), ni vlada (gledajući na relevantnu funkciju društvenog blagostanja) ne nalaze shodnim podešavati svoje ponašanje i mijenjati svoj neto povrat ili cijenu koji proizlaze iz kriminala. ... Ovo "tržišno stanje" ima važne implikacije ... Taj model implicira (kao što to čini Durkheim) da je zločin normalna društvena činjenica kojoj je osiguran povijesni opstanak na nekoj pozitivnoj razini bez obzira na prevladavajući gospodarski, politički ili društveni sustav. Zločin prema ovome modelu opstaje zato što intereakcija između privatnih snaga ponude i potražnje te društvenih troškova zakonske prinude implicira da će neka razina zločina biti društveno optimalna, to jest tolerantna.⁶³

S obzirom na to da tržištu nisu imanentni pojmovi moralne ocjene, već ono samo odražava stvarno stanje društva, ekonomska teorija kriminaliteta u zaključnici nas dovodi tamo gdje nas je pred više od stoljeća doveo sociološki prevrat u radovima Emila Durkheima njegovim tezama glede normalnosti, odnosno perzistentnosti devijantnosti i delinkvencije. Pri tome ipak treba imati pojačani oprez glede značenja pojmova, odnosno ne treba se dati zavesti njihovom eventualno negativnom intonacijom. Zbog toga se ističe: "Da pozitivna stopa kriminaliteta može biti društveno optimalna, izvjesno je jedan od najžučnijih rezultata ekonomske teorije kazne. 'Optimalitet' se ne smije krivo razumjeti. Ekonomisti ni najmanje ne podupiru kriminalitet. Sigurno bismo imali bolji, ljepši svijet bez kriminaliteta. U raj u ne bi bilo kriminaliteta."⁶⁴ Upravo se u tom smislu naglašava da "čak i ako se iz etičkih ili pravnih razloga hoće odbaciti ovakvo razmatranje koristi i troškova, ono je usprkos tome ipak neizbježno i provodi se iz dana u dan. Jer očito društvo nije spremno upotrijebiti tako puno resursa i sredstava prinude koliko bi bilo potrebno za iskorjenjivanje njegova kriminaliteta."⁶⁵

Sasvim sigurno, stanje optimaliteta na tržištu prijestupa, baš kao i bilo koje drugo takvo tržišno stanje, ne odražava nikakvo posebno zloćudno stanje bilo društva, bilo njegove kaznene politike. Sasvim suprotno od toga, to stanje prije svega govori o društvenim, tj. financijskim, dakle *stvarnim* mogućnostima zaprečavanja i otklanjanja kriminalnoga zla. U tome nema zaista baš nikakve druge razlike negoli u stanju optimaliteta borbe protiv recimo bolesti. Strogo tehnički, gotovo svako oboljenje moglo bi biti izlječivo, da se ne govori o iskorjenjivosti zaraznih bolesti. Pa ipak, živimo u svijetu ograničenih mogućnosti i to je realnost s kojom je suočeno svako društvo ma kako naprednih proklamacija i ciljeva. U tom smislu, svakodnevno prihvaćamo real-

⁶³ Ehrlich, *Crime, Punishment...*, str. 51.

⁶⁴ Schmidtchen, *Prävention und Menschenwürde*, str. 7-8.

⁶⁵ Horst Entorf i Hannes Spengler, *Kriminalität: Abschreckung wirkt, Wochenbericht*, br. 38, vol. 72. (rujan 2005.), str. 543-544. DIW Berlin, Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung. Rad dostupan na internetu u bazi podataka izdavača na adresi: http://www.diw.de/documents/publikationen/73/diw_01.c.43588.de/05-38-1.pdf. Pristupljeno 11. rujna 2009.

nost borbe za zdravstvenu zaštitu koju diktira ponajprije naša spremnost na proračunska izdvajanja u tome pravcu.⁶⁶

Jedino u svjetlu tih izlaganja može se govoriti o isplativosti borbe protiv kriminaliteta, pa shodno tome i o isplativosti kriminaliteta. Prethodno smo, izlažući pojam ponude prijestupa, objasnili zašto je pitanje isplativosti zločinačke djelatnosti u osnovi pitanje spremnosti na rizik, odnosno preferiranje rizika. Ekonomska teorija zločina polazi od toga da se ulazak u kriminalnu zonu, dakle nezakonitu djelatnost, može i mora objašnjavati istim teoretskim modelom – modelom racionalnoga izbora – kojim se objašnjava i ulazak u zakonitu poduzetničku djelatnost. Iz toga se zaključuje da su zločinci, baš poput poduzetnika, osobe sklonije riziku (*risk preferrers*). Ali zločinci, baš kao i poduzetnici, ne žive u zrakopraznom prostoru, pa je u toj mjeri pitanje isplativosti ne samo funkcija spremnosti na rizik nego u još većoj mjeri pitanje odnosa snaga na tržištu na kojemu se susreću preferencija rizika uobličena u kaznenom pothvatu ili poduzetničkom djelu s potražnjom za takvim pothvatom odnosno latentnim prihvaćanjem takvoga djela. U tome smislu i Becker korigira jednu malu proturječnost na različitim stranicama svojega glavnoga djela. U svojim uvodnim izlaganjima iznosi: “Iako samo stavovi prijestupnika prema riziku direktno određuju da li se ‘zločin isplati’, racionalna javna politika indirektno osigurava da se ‘zločin ne isplati’ svojim izborom p i f .”⁶⁷ Ali nakon elaboriranja ograničenosti izbora koji stoje na raspolaganju javnoj politici, tj. stanja optimaliteta i njegove *de facto* nužnosti, Becker iznosi i ispravljenu tezu: “Zaključak da se ‘zločin ne isplati’ uvjet je optimaliteta, a ne implikacija djelotvornosti redarstva ili sudova; odista, on stoji za svaku razinu djelotvornosti dokle god su za svaku tu razinu odabrane optimalne vrijednosti p i f .”⁶⁸ Iz toga on izvlači konačni zaključak: “Glavni doprinos ovoga eseja, kako to ja vidim, jest nastojanje pokazati da su optimalne politike borbe protiv nezakonitog ponašanja dio optimalne alokacije resursa. S ozbirom na to da se ekonomija razvila radi bavljenja alokacijom resursa, ‘ekonomski’ okvir postaje primjenjiv i pomaže u obogaćivanju analize nezakonitog ponašanja.”⁶⁹

⁶⁶ Moglo bi se prigovoriti da ova usporedba trpi od ozbiljne greške, jer da određena oboljenja još uvijek nemaju lijeka. Ipak, taj prigovor je sasvim neosnovan. Naime, stanje medicinskog napretka u današnjemu društvu nije ni na koji način određeno ili podređeno postojanju ili nepostojanju određenih otkrića. Štoviše, sama su takva otkrića, odnosno njihovo trenutno nepostojanje isključivo odraz visine financijskih sredstava koja se za njih izdvaja. Shodno tome, baš kao što ne treba očekivati radikalnoga lijeka za bolest, tako nema ni nekog još neotkrivenoga lijeka za borbu protiv kriminala.

⁶⁷ Becker, str. 183.

⁶⁸ Ibid., str. 207-208.

⁶⁹ Ibid., str. 209.

Poželjnost određenih sredstava borbe protiv kriminaliteta ne može biti određiva njihovom djelotvornošću, pa niti isključivo ekonomskom teorijom. Naime, primjenjivost i poželjnost određenih mjera ovise ne samo o njihovim financijskim troškovima već i o željenim kratkoročnim ili dugoročnim društvenim ciljevima. Učestalo je proturječje kratkoročnih ciljeva progona i kaznene politike: nastojanja za sveobuhvatnim kažnjavanjem krivaca lako dovede do progona nevinih; jednakost pred zakonom povrijeđena je kad god bilo koji počinitelj kaznenog djela izmakne pravdi, jer oni koji su uhićeni često odgovaraju i za nj. Nije riječ samo o davno zamijećenoj tendenciji tijela progona da što više djela "prišiju" uhićenima radi boljeg statističkog praćenja svojega rada. Ekonomisti ističu da se kazne zapravo primjenju po načelu lutrije.⁷⁰ Oni koji su uhvaćeni i kažnjeni podvrgnuti su diskriminaciji jer ispaštaju ne samo svoj zločin već i za one koji izbjegnu uhićenju. Becker u tom smislu govori o "cjenovnoj diskriminaciji", jer neki plaćaju za svoja nedjela, a neki ne.⁷¹ Ta diskriminacija raste kako kazne postaju strože, ili kako pada vjerojatnost uhićenja. Kazne se zapravo pooštravaju kako bi kompenzirale manjak vjerojatnosti uhićenja. Baš zbog toga pravni sustav mora inzistirati na mjerama za poštovanje prava uhićenika, baš na tome se temelji i protivljenje smrtnoj kazni. Naravno, mjere koje popravljaju pravnu sigurnost, tj. položaj uhićenika, ujedno izazivaju poskupljenje troškova progona, pa je manja djelotvornost progona tipičan društveni izbor.⁷²

VI. DOPRINOSI I ZABLUDE EKONOMSKE ŠKOLE

Ekonomska je teorija kriminaliteta značila prijelaz stavova i tvrdnji klasične škole iz sfere spekulacije na teren empirijski provjerljivog. Koliko god filozofski dosezi utilitarizma i klasične škole, poput svake velike spekulativnim putem zasnovane, obrazložene i razrađene misli bili divljenja vrijedni, ekonomska škola u odnosu prema nalazima klasičara predstavlja onaj pomak kakav je u fizici učinila Kopernikova i kasnije Galilejeva matematička astronomija u odnosu prema tisuću i pol godina ranijem heliocentričnom poimanju svijeta Aristarchusa i drugih pitagorejaca.⁷³ Fino razrađene teze klasičara

⁷⁰ Ehrlich, *Crime, Punishment...*, str. 64.

⁷¹ Becker, str. 177.

⁷² Ehrlich, *Crime, Punishment...*, str. 64.

⁷³ Suprotno uvriježenome stavu, suvremena filozofska literatura gdjekad spominje tvrdnju da je zapravo već i Platon implicitno zastupao heliocentrični pogled na svijet, i to u nastojanju da riješi *problem planeta* imanentan geocentričnoj teoriji. Vidi Richard Tarnas, *The Passion of the Western Mind: Understanding the Ideas That Have Shaped Our World View* (New York: Ballantine Books, 1991.), str. 473, završna bilješka II.1.

dokučene spekulativnim umovanjem moderni su pristaše ekonomske teorije iz astralnih sfera metafizike strovalili na školsku ploču ekonomske matematike, gdje je svako ljudsko nastojanje podložno mjerenju i izračunu. Zahvaljujući empirijskoj preciznosti svojih instrumenata, ekonomska je teorija uspjela na precizan način pružiti temeljito objašnjenje mehanike kompleksnog, a istodobno nesigurnog procesa donošenja odluke počinitelja kaznenog djela. U tome leži nemjerljiv doprinos Beckera i onih koji ga slijede.

Nažalost, baš taj doprinos ekonomske teorije predstavlja ujedno i njenu najosjetljiviju točku. Naime, objašnjenje procesa donošenja odluke u uvjetima neizvjesnosti *homo oeconomicus* modelom racionalnog izbora predmet je kritike cijeloga niza društvenih istraživanja različitih znanosti zbog svoje nepotpunosti, pa time i neuvjerljivosti. Na tom je temelju osamdesetih godina prošloga stoljeća izrasla cijela jedna nova disciplina – bihevioristička ekonomija, koja zadire u srce ekonomske znanosti remodeliranjem klasičnoga obrasca donošenja odluka. Zanimljivo je da se, kao glavni protagonist, tri desetljeća nakon Beckera, ovdje također javlja jedan nobelovac – Daniel Kahneman. On konstruira model ponašanja drugačiji od klasičnog *homo oeconomicus* obrasca naglašavajući da su ljudi skloni pogreškama i moguće iracionalni, čime bitno vjerodostojnije odražava posebnosti ljudskog ponašanja.⁷⁴

S tim u svezi treba dodati da je ekonomska škola posebno praktičan doprinos učinila na polju opravdavanja načela osobne odgovornosti. Koliko god je to načelo izvedenica retributivizma, činjenica je da koncept krivnje i dalje stoji razapet između podjednako opravdanih zamjerki međusobno sučeljenih pogleda determinizma i indeterminizma. Koncept racionalnog izbora ekonomske škole koji uvažava sve one okolnosti i pritiske na koje upozoravaju sociolozi i kriminolozi da bi ih potom sveo na njihov novčani ekvivalent sukladan vlastitoj ljestvici prioriteta dao je svojem glavnom protagonistu onu dimenziju autonomije koja je nužna da bi koncept krivnje uopće imao smisla. Zahvaljujući tome, *homo oeconomicus* dao je zahtjevima retributivizma dugo traženu dimenziju terestrijalne realnosti; dimenziju u kojoj je krivnja odraz osobnog trgovanja željama, ambicijama i idealima u blatu vječno neravnopravnih životnih uvjeta kapitalizma i njemu naklonjene, ako već ne i podređene državne sile. Bez obzira na to što je najjače izražen baš kod imovinskih kaz-

⁷⁴ Nije na odmet spomenuti da nobelovac koji je s Kahnemanom podijelio nagradu 2002. godine, suprotno Kahnemanu, smatra da su ekonomski akteri ipak racionalni te da je ekonomija učinkovita. Više o radu obojice nobelovca: Morris Altman, *The Nobel Prize in Behavioral and Experimental Economics: A Contextual and Critical Appraisal of the Contributions of Daniel Kahneman and Vernon Smith*, *Review of Political Economy*, vol. 1, br. 1, str. 3-41 (siječanj 2004.). Također i: Floris Heukelom, *Kahneman and Tversky and the Origin of Behavioral Economics*, *Tinbergen Institute Discussion Papers* 07-003/1, dostupno na adresi: <http://www.tinbergen.nl/discussionpapers/07003.pdf>. Pristupljeno 4. siječnja 2011.

nenih djela, taj unutarnji osobni konflikt nije ništa manji kod ostalih kaznenih djela ma koliko ona odražavala ono što se obično uzima za karakter počinitelja. Autonomna ljestvica vrijednosti i u tom slučaju osigurava racionalnost izbora. Zasluženost kazne i krivnje u datim zakonskim okvirima time u radovima ekonomske teorije dobivaju konačno (ovaj put empirijsko) opravdanje.

Prva dva obilježja ekonomske teorije – mehanika odlučivanja i zasluženost kazne – dobivaju svoje posebno i zaista presudno značenje tek širenjem polja fokusa ove škole na pozitivne poticaje ljudskog ponašanja; ispravnije bi bilo reći na ključnu ulogu odsutnosti tih poticaja u mehanici kriminalnoga odabira. Trajno teoretsko i empirijsko bavljenje značenjem dostupnosti prigoda za zakonitim radom i stjecanjem dovelo je do uvažavanja ekonomske nejednakosti i iz nje rezultirajućih okolnosti koje su prethodno isturane u radovima najrazličitijih i često sasvim divergentnih socioloških i kriminoloških pravaca i škola, a koje su u klasičnoj školi kriminaliteta bile sasvim zanemarene. Pitanje zaposlenosti i raspodjele društvenog bogatstva time je postalo centralno pitanje rješavanja problema kriminaliteta. Uistinu je zanimljivo da jedan od tako važnih doprinosa ekonomske teorije kriminaliteta dolazi baš iz one struke koja u obrani *laissez-faire* sustava takve okolnosti i čimbenike u okviru političke ekonomije sustavno i svjesno zapostavlja.

A. Realnost upravljanja kriminalitetom

Nastojanje ekonomske škole za određivanjem optimalne visine kazne samo je po sebi zanimljivo u smislu iznalaženja količine zla sadržane u zakonskoj prinudi koja je potrebna kao protuteža kriminalnim motivima počinitelja. Iako se ponegdje navodi da “s ekonomskog gledišta pravilna razina kazne u određenom slučaju ovisi pretežito o tome kako teškim te zločine *smatraju* članovi društva” (naglasio N.C.),⁷⁵ ovaj stav ne nalazi svoje potpore u literaturi ekonomske škole. Sasvim suprotno, ekonomisti zagovaraju onu visinu kazne koja *odgovara društvenoj šteti* kažnjivog ponašanja (a vidjeli smo da je ta šteta refleksija dobitka počinitelja) te da ta visina dodatno ovisi i o stupnju vjerojatnosti kažnjavanja. Društvena šteta, kao novčano mjerljiva kategorija, nipošto nije isto što i težina društvenog stava glede nekoga djela. S određenom dozom pretjerivanja moglo bi se reći da kad bi se ekonomistima dalo na volju

⁷⁵ Dan M. Kahan, *The Theory of Value Dilemma: A Critique of the Economic Analysis of Criminal Law*, Yale Law School John M. Olin Center for Studies in Law, Economics, and Public Policy *Working Paper Series*, br. 280. (2002.), str. 3. Rad dostupan na: <http://lsr.nellco.org/yale/lepp/papers/280>. Pristupljeno 11. rujna 2009. Također objavljeno u *Ohio State Journal of Criminal Law*, vol. 1. (2004.). Dostupno na adresi: http://moritzlaw.osu.edu/osjcl/Articles/Volume1_2/Commentaries/Kahan_1_2.pdf.

i osiguralo sredstava, visina kazne (barem na apstraktnoj razini) bila bi na onom stupnju strogosti koji osigurava djelotvorno zastrašivanje *svih* potencijalnih počinitelja.

Pretjeranosti takvoga stava u ekonomskoj teoriji kriminaliteta nalaze korekciju u pojmu optimaliteta. Svjesna da u uvjetima oskudnosti (koji su temeljna i trajna karakteristika ljudskoga života) društvo niti jednome svojem cilju ne može podrediti sve resurse, ekonomska teorija kriminaliteta kao svoj možda najvažniji doprinos s pravom ističe određivanje nužnosti ekvilibrija, odnosno stanja optimaliteta u kojemu će svi tržišni, tj. društveni akteri biti barem prividno zadovoljni nastalim cjenovnim kompromisom kojim se uravnotežuju društvene koristi i štete. Određivanjem točke na kojoj društvo gubi interes za daljnjim ulaganjem sredstava u borbu protiv nezakonitog ponašanja, pa već i samom tezom o postojanju takve točke, ekonomska je teorija učinila kopernikanski obrat u izučavanju i borbi protiv kriminaliteta. Umjesto negdašnjeg tvrdog uvjerenja da je moguće progoniti devijantnost i delinkvenciju po svom nahodanju, umjesto slijepog vjerovanja u križarsko ratovanje protiv kriminala na svakom koraku, ekonomska škola postavila je pitanje koliko su novca protagonisti takve politike voljni potrošiti i je li njihovo izborno tijelo, tj. društvo, na takav trošak spremno. Pravilno postavljeno, pitanje zapravo glasi: Želite li progoniti pušaće marihuane ili ubojice, kurve ili silovatelje? Jer za jedne i druge jednostavno nema sredstava. (Izlaganja o pozitivnim poticajima pokazuju da je u to pitanje uključeno još i pitanje ne bi li umjesto progona nekih djela više resursa trebalo posvetiti uvjetima osposobljavanja, obrazovanja i zaposlenosti.) Površni će kritičar, zbog toga, ekonomskoj teoriji spočitnuti nemoralnost, odstupanje od temeljnih postulata pravne države, načela zakonitosti i tko zna što još. Iako je principijelno gledano svaki takav prigovor u određenoj mjeri točan, dublja analiza potvrđuje da je istodobno održanje svih načela jednostavno nemoguće. Ekonomska teorija kriminaliteta naprosto ne prikazuje svijet kakav bi trebao biti, već onakav kakav on zapravo jest. U tom smislu, trezvena realnost, *Realpolitik* svoje vrste, temeljna je crta ekonomskoga pristupa borbi protiv kriminaliteta. To naravno ne znači da ekonomska analiza odbacuje druge ciljeve kazne, niti da ih drži za nevažne.⁷⁶ Ne samo preventivni, već i ostali ciljevi kazne nalaze u ekonomskoj teoriji određeno mjesto. Bit je u tome da se njihovo značenje u cijelosti iscrpljuje u njihovoj empirijski provjerljivoj djelotvornosti u obliku nekoga pozitivnoga poticaja ili drugoga novčanog ekvivalenta protuteže zločinačkim motivima počinitelja.

Iz tih osobina ekonomske teorije proizlazi njen doprinos objašnjenju kretanja kriminaliteta po kojemu je ova teorija praktički jedinstvena. Naime, ona

⁷⁶ Horst Entorf i Hannes Spengler, *Criminality...*, str. 1-2. Istini za volju, pristaše ekonomske škole ne bave se drugim ciljevima kazne zasebno, nego ih eventualno promatraju jedino kroz troškovnu analizu, pa je pitanje u kojoj je mjeri gornja tvrdnja vjerodostojna.

je kadra objasniti trendove porasta kriminaliteta bez posezanja za apstraktnim ili vrlo dalekim pojmovima poput “pada moralnih vrijednosti” i tome slično. Sasvim jednostavno, gospodarski rast i akumulacija osobnog bogatstva tzv. srednje klase, a posebice gornjih slojeva društva, čine potencijalni dobitak kriminalnog djelovanja nerazmjerno privlačnim u usporedbi s jednakim kaznama i posebice nepromijenjenim društvenim izdacima za progon (dakle, nepromijenjenom vjerojatnosti uhićenja). Time sustav izlazi iz dotadašnjeg ekvilibrija i potencijalnim i stvarnim zlikovcima daje neproporcionalni povod za zločinom.⁷⁷ Taj nerazmjer privlačnosti plijena mora se kompenzirati nekim od čimbenika protukriminalne djelatnosti. Krivo bi bilo misliti da se to može ili treba rješavati jedino pooštrenim kaznama (kako se to, *urbi et orbi*, u javnosti uglavnom prikazuje). Matematički je jednako važno, a praktički puno važnije, povećanje sredstava namijenjenih progonu tako da se ponovo uspostavi stanje optimaliteta. (Kao što je prikazano, to je djelotvornije stoga što pooštrenje kazni dovodi do dodatnih, tzv. graničnih troškova progona koji se u jednom trenutku izjednačavaju s tako prouzročnim graničnim koristima.) Nažalost, u javnom se diskursu zaboravlja (bez obzira na to što značenje toga ekonomska teorija podvlači četiri desetljeća) na važnost povećanja vrijednosti pozitivnih poticaja, odnosno povećanih izdvajanja u tu svrhu. Tek na taj način moguće je uravnotežiti tržište prijestupa na društveno prihvatljiv način.

B. Instrumentaliziranje i amoralnost ljudskoga bića

Od prigovora ekonomskoj teoriji kriminaliteta svakako je najznačajniji onaj koji joj predbacuje da se s čovjekom odnosi kao sa sredstvom, da ljudsko biće tretira kao sredstvo, tek jedan resurs kojim se može upravljati, ovakvim ili onakvim poticajima, na ovaj ili onaj način, a sve radi postizanja daljnjih velikih ciljeva poput smanjenja kriminaliteta i održavanja društvenih troškova toga smanjenja na prihvatljivoj razini. Ovako gledano, to doista izgleda porazno i svemirskim godinama daleko od kantovske zabrane postupanja s čovjekom kao sredstvom na kojoj je, u većoj ili manjoj mjeri, utemeljena tzv. zapadna civilizacija. Kant izričito ne dopušta instrumentaliziranje kaznom u bilo koju svrhu drugačiju od retribucije. Koristi za društvo, pa i za samoga počinitelja, za Kanta su potpuno nevažne, pa je svaka takva upotreba kazne ujedno i nemoralna. Uistinu, nesavladiv je ponor između filozofije utilitarizma i Kantovog idealizma. Znači li to ujedno da je nepremostiv i jaz između zastrašivanja i zabrane korištenja čovjeka kao sredstva? Jedno rješenje, koje ne ide za pomirenjem ekonomske teorije i kantovskog imperativa čovjeka kao samosvrhe (jer to bi bilo nemoguće), ide za “prenošenjem središnjeg elementa

⁷⁷ Ehrlich, *Crime, Punishment...*, str. 52.

kantovske teorije u ekonomski model. Taj element sastoji se u pojmu razuma... Kantovom razumu u ekonomskom modelu korespondira *homo oeconomicus*. Ovaj vrijedi za inkarnaciju čisto ekonomskoga razuma.⁷⁸ Istini za volju, ne može se izjednačiti shvaćanje razuma u Kanta i *homo oeconomicus* učenju (što i sam citirani autor navodi). Ali vrlo uvjerljivo izgleda autorova teza kojom brani ekonomsku i druge konzekvencijalističke teorije kazne od prigovora da postupaju s počiniteljima kaznenih djela protivno moralu. Naime, razumno biće kao *homo oeconomicus* može unaprijed pristati na svoje kažnjavanje u svrhu ostvarenja posebne ili generalne prevencije. Takav pristanak na vlastito instrumentaliziranje proizlazi iz njegove slobodne volje i predstavlja izraz racionaliteta, ali i autonomije.⁷⁹ Cijeli koncept počiva na teoriji društvenog ugovora putem kojega racionalna bića izražavaju svoj pristanak na vlastito instrumentaliziranje jednako kao i na druga ograničenja vlastite slobode. U tome smislu, građani pristankom na određeno kazneno pravo pristaju i na vlastito kažnjavanje. Kako to instrumentaliziranje nije protiv njihove volje, već je sasvim svjesno i samostalno odabrani cilj, ne može se govoriti o povredi ljudskoga bića kao samosvrhe.

Na sličnim zasadama počiva i prigovor *amoralnosti* ekonomske teorije kriminaliteta. Pri tome, nije riječ o *nemoralnosti* u smislu protivnosti neke sustavu ćudoređa, već o *amoralnosti* u smislu moralne nezainteresiranosti i neutralnosti. Naime, ekonomisti analizi ekonomske realnosti kriminaliteta pristupaju uzimajući zdravo za gotovo razloge zbog kojih su propisom kažnjiva ponašanja proglašena nedopuštenima. Vrijednosni ili drugi razlozi proskribiranja za ekonomsku su teoriju irelevantni, a temeljna premisa je da zabrane zapravo odražavaju novčani ekvivalent društvene štete nedopuštenih ponašanja.⁸⁰ Zbog toga ekonomist ne ulazi u analizu moralke koja stoji iza određenoga zakona ništa više negoli bi to činio pri analizi kakve zdravstvene, obrazovne ili druge društvene politike. Takvo odbacivanje vrijednosnih stavova predstavlja razlog posebno značajne kritike teorije zastrašivanja i ekonomske teorije kriminaliteta kao njene inačice. Tako se tvrdi da nije moguće donositi optimalne zaključke glede zastrašivanja bez neke teorije vrijednosti. Ekonomska teorija stoga nužno pretpostavlja neku teoriju vrijednosti koja joj govori koje se stanje stvari nastoji maksimalizirati uporabom kazne. Takva teorija vrijednosti je ekonomskoj teoriji eksterna i do nje dolazi jedino u procesu političke interakcije, stoga je svaka takva teorija nužno politička. S obzirom na to da nema govora o autonomiji ekonomske teorije u odnosu prema

⁷⁸ Schmidtchen, Prävention und Menschenwürde, str. 3.

⁷⁹ Ibid., str. 2 i 16.

⁸⁰ Kako je politička i moralna neutralnost zapravo također jedna vrsta političkog i moralnog stava, moglo bi se prigovoriti da takve premise, tvrdnje, pa čak i težnje zapravo pripadaju jednom tipu političkoga promišljanja koji je karakterističan za liberalni kapitalizam.

političkim institucijama, u konačnici su svi normativni koncepti ekonomske teorije zastrašivanja pod dominacijom politički izvedenih ocjena.⁸¹

Zanemarivanje, štoviše odbacivanje moralnog konteksta pravnih normi od ekonomske teorije svakako je prigovor vrijedan pažnje; to više što je takva konstatacija potpuno točna. To međutim ne mora značiti, niti znači, ništa negativno u odnosu na nalaze i mogućnosti ekonomske analize kriminaliteta i protukriminalne borbe. Kako je prethodno više puta izneseno, ekonomisti svijet ne mijenjaju, već objašnjavaju mogućnosti njegove promjene na način upravljanja resursima koji stoje na raspolaganju društvu. Pitanje donošenja odluka o smjeru tog upravljanja, njegovim ciljevima, pa samim time i načinu realizacije upravljanja, pitanje je o kojemu se ne mogu, niti smiju, izjašnjavati ekonomisti ili znanstvenici, baš kao ni bilo koja druga strukovna grupa. To je pitanje o kojemu društvo odlučuje sukladno svojoj važećoj političkoj ideologiji (ili njenom odsustvu, što je, naravno, opet ideologija za sebe). To je znači pitanje o kojemu se odlučuje u onim društvenim strukturama ili putem onih političkih institucija koje su u tome društvu iz ovih ili onih razloga dominantni. U tome su pogledu pristaše ekonomske teorije kriminaliteta jednako bespomoćni kao i blagajnice lokalnog supermarketa. Drugačije rečeno, njihova je društvena moć u demokratskom poretku u ovom, kao i drugim pitanjima, identična, što bi dovelo do zaključka bespredmetnosti prigovora amoralnosti ekonomske teorije kriminaliteta. To, međutim, nije sasvim točno. Naime, amoralnost ekonomske teorije za bilo koji vrijednosni cilj ipak nije jednaka nezainteresiranosti liječnika za boju kože kirurškog pacijenta na stolu. Vrijednost ljudskoga života čini nastojanje za njegovim spašavanjem neupitnim. Iako se to može reći i za mnoge druge pravno zaštićene vrijednosti, pitanje je imaju li sve one baš takav status. Koliko je neupitno nastojanje za zaštitom privatnoga vlasništva, koja su sve sredstva dopuštena i koliko se resursa na to smije potrošiti, nisu pitanja koja mogu imati odgovora bez uporišta u točno određenoj filozofiji morala odnosno političkoj filozofiji. Nadalje, moralna neutralnost čini teoriju zastrašivanja u svakom njezinom obliku moralnom i političkom sluškinjom bilo kojega poretka. Svojim naukom o optimalnoj alokaciji resursa, ekonomska teorija zastrašivanja prihvaća sadržaj pojma *optimalnosti* bilo koje provenijencije, pa se potom bavi isključivo realizacijom takvog optimaliteta. Takvim držanjem ova teorija jednako dobro služi demokratskoj kao i tiranskoj vlasti. Nije stoga ni čudno da teoriju zastrašivanja, na manje ili više svjesnoj razini, s manjom ili većom znanstvenom analitičnošću, provode već stoljećima tako divergentni poredci kakvi su liberalno kapitalistički, socijalistički i fašistički.

Je li opća primjenjivost učenja ekonomske teorije kriminaliteta na širok dijapazon društvenih poredaka zaista razlog za dovođenje te misli pod znak

⁸¹ Kahan, str. 23-25.

pitanja, za umanjene vrijednosti njezinih rezultata ili, konačno, za njezino odbacivanje? Sasvim sigurno, o tome ne može uopće biti govora. Naime, ako je teorija zastrašivanja (pa s njom i njezino ekonomsko ruho) zaista sluškinja svake politike, onda to sasvim sigurno potencijalno, a i stvarno, jesu i ostala učenja o svrsi kažnjavanja. Preodgajanje kao cilj kazne jednako je, ne samo proklamirani već i stvarni, cilj kažnjavanja ne samo tzv. zapadne demokracije već i Trećega Reicha, fašističke Italije, ali i cijeloga spektra raznobojnih što socijalističkih, što njima inih poredaka. Svaki je taj kazneni sustav s jednakim žarom prijanjao preodgajanju neposlušnih, pa stoga stajališta “devijantnih” pojedinaca u “veličanstvenom” procesu stvaranja *nadžovjeka*, novoga čovjeka, revolucionarnog proizvođača, samoupravljača, pravednika i kako se sve već takvi tipovi nisu nazivali. Prihvaćajući knjišku mehaniku preodgoja, protagonisti raznolikih društvenih nakaza svesrdno su prijanjali, pa i danas to još čine, preodgajanju ili bolje rečeno mičurinovskoj aklimatizaciji i hibridizaciji sebi poželjnih sorta ljudskoga bića. Istovjetni se prigovor može istaknuti i retribuciji kao sveprisutnom cilju kazne postavljenom na manje ili više suptilni filozofski ovjes. Pa nije li baš retribucija odraz zahtjeva da se zlikovcu uzvrati na način ukorijenjen u otužnom dijelu ljudske povjesti, a sasvim suprotan svakom učenju bilo koje vjere? U tom svjetlu, nedvojbeno treba prihvatiti teoriju zastrašivanja, a posebice nauk ekonomske škole sa svim njegovim pozitivnim rezultatima; bez rezerve, a opet s jednim kritičkim odmakom, baš onako kako se to čini s ostalim temeljnim zasadama kaznenopravne društvene reakcije.

VII. ZAVRŠNA NOTA

U ovom kratkom eseju hoće se na objektivan način prikazati, analizirati i ocijeniti dosege ekonomske teorije kriminaliteta. Tome imaju poslužiti prethodna poglavlja u kojima se postulati i zaključci ove škole iscrpno prikazuju da bi potom u prethodnome poglavlju bila predmetom temeljite ocjene. Konkretni nalazi ekonomske škole u različitim pitanjima, bez obzira na njihovu neospornu važnost i zanimljivost, nisu ovdje predmetom prikaza jednostavno stoga što bi to predstavljalo zamućivanje fokusa rada. Tim nalazima, kao i pojedinačnim zaključcima glede učina određenih sankcija te faza kaznenog postupka, autor se bavi u drugim svojim radovima.

Ipak, nastavno na zaključne ocjene ekonomske škole iz prethodnoga poglavlja, na kraju (ali ne i najmanje važno) umjesto zaključka dolazi jedna bitna duboko osobna završna nota.⁸² Becker i Ehrlich, baš kao Beccaria i posebno

⁸² Obveza je autora naglasiti: 1. Sljedeći je diskurs s Beckerom i njegovim pristašama u cijelosti fiktivan i bez ikakve neposredne potvrde u njihovim djelima. Ipak, poznavajući dobro

Bentham, polaze od toga da je kriminalno ponašanje u određenim okolnostima *normalno* ponašanje čovjeka; ono ponašanje kakvo se pod takvim uvjetima jedino i može očekivati. Ako je korisnost zločinačkog djela veća od alternativnog ponašanja, bilo zbog nepostojanja zakonitih mogućnosti prihoda, bilo zbog male vjerojatnosti nastupa tako i tako niske kazne, realizacija većega probitka jedini je racionalni izbor. Gledano iz toga kuta, zločin je samo jedna podvrsta poduzetništva, a zločinac tek jedan poduzetnik više. Ako mu zločinački naum ne pođe za rukom onako kako je zamislio, bit će gubitak poput svih drugih neuspjelih poduzetnika; u protivnom, ostvari li mračno sanjani probitak, bit će uspješni poduzetnik. To nije nikakva ironija (niti satira hrvatske realnosti), već dosljedno izvođenje Beckerovih i Ehrlichovih teza do njihovih krajnjih konzekvencija. Pravi je problem zapravo taj što se klasična i ekonomska škola kriminaliteta ne zamaraju previše pitanjem poštovanja pravnoga poretka – pitanjem zašto ljudi zapravo poštuju pravne norme. U osnovi, njihov odgovor je jednostavan i jasan. Ljudi se suzdržavaju od nedopuštenih djela onda i jedino onda ako su koristi ostvarene uzdržavanjem veće od dobitaka kriminalnoga poduzetništva. Istini za volju, pod pojmom koristi ti mislioci podrazumijevaju ne samo materijalne koristi već i sve one probitke duhovne i duševne naravi koji proizlaze iz uzdržavanja od društveno proskribiranog ponašanja. Stoga nije problem samo u tome što se *homo oeconomicus* petrificira kao obrazac racionalnosti na društvenoj sceni. Problem je u tome što je njegova racionalnost isključivo i krajnje dosljedno podvrgnuta principima buržoaskoga merkantilizma. Time je zapostavljena čovjekova duboka bit – mogućnost poduzimanja djela iz *bezgranične* vjere ili idealizma, mogućnost dosljednog ponašanja koje nepokolebljivo stoji nasuprot svakoj računici. Naravno, Becker bi ovoj argumentaciji prigovorio da se tu ne radi ni o čemu drugome, već o duhovnim ili duševnim probicima koji su veći od dobitaka zabranjenog ponašanja, čime bi se cijela priča opet svela na razinu korisnosti. Povrede vlastitog osjećaja morala izazivaju grižnju savjesti čime rastu subjektivni troškovi djela. Ako je očekivani dobitak nedjela viši od duševnog gubitka grižnje savjesti, onda će nužno biti počinjeno kazneno djelo. Ali pri tome bekerovci gube iz vida da se čovjek može uzdržavati od nedopuštenih probitaka, dakle biti *uspravan* čak i onda kada korisnost nedopuštenog ponašanja dosegne veličinu *beskonačno*. Oni jednostavno ne shvaćaju da osobno doživljeno poniženje ukaljane časti na vagi moralnog pojedinca preteže svaki zlatni pehar ili besmrtnost. To je herojska mogućnost drame ljudskoga bitka koju ne dopušta

način razmišljanja ove škole, zaista nije teško dovesti ga do njegovih krajnjih konzekvencija. 2. Vrlo slično, gotovo istovjetno razmatranje autor je već izložio u radu *Zastrašujući učin kazne lišenja slobode*, koji je u recenziji za objavu u jednome časopisu. Zbog značenja ove, na kraju izložene teze, kojoj na takav način nije pristupljeno bilo gdje u literaturi, autor nalazi shodnim i ovdje prenijeti istu misao uvjeren da mu se zbog toga neće pripisati grijeh autoplagijarizma.

niti jedna matematička formula. Osim ako matematički izraz prihvati da je i vrijednost ljudske uspravnosti također beskonačna. A baš u tome i jest stvar – od Homerovih heroja do *pravednika među narodima* i drugih novovjekih junaka kratkoročnim probitkom neuprljane moralnosti ...

LITERATURA

1. Morris, Altman. The Nobel Prize in Behavioral and Experimental Economics: A Contextual and Critical Appraisal of the Contributions of Daniel Kahneman and Vernon Smith. *Review of Political Economy*, vol. 1, br. 1, str. 3-41 (siječanj 2004.).
2. Beccaria, Cesare. *O zločinima i kaznama*. Split: Logos, 1983.
3. Becker, G. Samuel. Crime and Punishment: an Economic Approach. *Journal of Political Economy*, vol. 76, br. 2. (1968.). Rad dostupan na sljedećim adresama: <http://www.wv.uni-magdeburg.de/bizecon/material/becker.1968.pdf> <http://www.law-economics.cn/book/81.pdf>. Pristupljeno 31. prosinca 2009.
4. Cardiff, Christopher F. i Klein, Daniel B. Faculty Partisan Affiliations in All Disciplines: A Voter-Registration Study. *Critical Review*, vol. 17. (2005.), br. 3-4. Dostupno na adresi: http://www.criticalreview.com/2004/pdfs/cardiff_klein.pdf. Pristupljeno 30. lipnja 2011.
5. Cirkveni, Neven. Zastrušivanje u kaznenoj politici Republike Hrvatske. *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, vol. 31, br. 1. (2010.).
6. Cirkveni, Neven. Zastrušujući učin kazne lišenja slobode. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, god. 61, br. 3. (2011.).
7. Dölling, Dieter; Horst Entorf; Dieter Hermann i Thomas Rupp. Is Deterrence Effective? Results of a Meta-Analysis of Punishment. *European Journal on Criminal Policy and Research*, br. 1-2, vol. 15. (2009.). Dostupno na internetskoj adresi: <http://www.springerlink.com/content/a3u0j70332m200r4/>. Pristupljeno 15. rujna 2009.
8. Dölling, Dieter; Entorf, Horst; Hermann, Dieter; Rupp, Thomas; Woll, Andreas. Metaanalyse empirischer Abschreckungsstudien: Untersuchungsansatz und erste empirische Befunde. *Darmstadt Discussion Papers in Economics*, No. 170. (2006.). Dostupno : <http://www.econstor.eu/dspace/bitstream/10419/32076/1/516777203.PDF>. Pristupljeno 4. srpnja 2009.
9. Ehrlich, Isaac. Crime, Punishment, and the Market for Offenses. *Journal of Economic Perspectives*, vol. 10, br. 1. (1996.). Rad dostupan na adresi: [http://www.wv.uni-magdeburg.de/bizecon/material/crime/Ehrlich_market.for.offenses_JEP10\(1\)1996_43-67.pdf](http://www.wv.uni-magdeburg.de/bizecon/material/crime/Ehrlich_market.for.offenses_JEP10(1)1996_43-67.pdf). Pristupljeno 18. rujna 2010.
10. Ehrlich, Isaac. Participation in Illegal Activities: A Theoretical and Empirical Investigation. *Journal of Political Economy*, vol. 81, br. 3. (1973.) Rad dostupan na adresi: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=961495##. Pristupljeno 22. veljače 2010.
11. Entorf, Horst i Spengler, Hannes. Criminality, social cohesion and economic performance. *ZEW Discussion Papers*, br. 00-27 (2000.), ZEW – Zentrum für Europäische Wirtschaftsforschung, Mannheim. Rad dostupan u bazi podataka na adresi: <http://hdl.handle.net/10419/24373>. Pristupljeno 11. rujna 2009.
12. Entorf, Horst i Spengler, Hannes. Is Being ‘Soft on Crime’ the Solution to Rising Crime Rates?: Evidence from Germany. *Discussion Papers*, br. 837, studeni 2005. Pristupljeno 22. travnja 2009.
13. Entorf, Horst i Spengler, Hannes. Kriminalität: Abschreckung wirkt. *Wochenbericht*, br. 38, vol. 72. (rujan 2005.), DIW Berlin, Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung. Rad dostupan na internetu u bazi podataka izdavača na adresi: http://www.diw.de/documents/publikationen/73/diw_01.c.43588.de/05-38-1.pdf. Pristupljeno 11. rujna 2009.

14. Feuerbach, Anselm Ritter v. *Lehrbuch des gemeinen in Deutschland gültigen peinlichen Rechts*. Gissen: G.F. Heyer Verlag
15. Frank, Stanko. *Teorija kaznenog prava po krivičnom zakoniku od godine 1951. Opći dio*. Zagreb: Školska knjiga, 1955.
16. Jeschek, Hans-Heinrich. *Lehrbuch des Strafrechts – allgemeiner Teil*. Berlin: Duncker & Humblot, 1972.
17. Heukelom, Floris. Kahneman and Tversky and the Origin of Behavioral Economics, *Tinbergen Institute Discussion Papers* 07-003/1. dostupno na adresi: <http://www.tinbergen.nl/discussionpapers/07003.pdf>. Pristupljeno 4. siječnja 2011.
18. Kahan, Dan M. The Theory of Value Dilemma: A Critique of the Economic Analysis of Criminal Law. Yale Law School John M. Olin Center for Studies in Law, Economics, and Public Policy *Working Paper Series*, br. 280. (2002.). Rad dostupan na: <http://lsr.nellco.org/yale/lepp/papers/280>. Pristupljeno 11. rujna 2009. Također objavljeno u *Ohio State Journal of Criminal Law*, vol. 1. (2004.). Dostupno na adresi: http://moritzlaw.osu.edu/osjcl/Articles/Volume1_2/Commentaries/Kahan_1_2.pdf. Pristupljeno 17. prosinca 2009.
19. Kahneman, Daniel. New Challenge to the Rationality Assumption. *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, vol. 150, br. 1. (1994.).
20. Lipset, Seymour Martin i Ladd, Jr., Everett Carll. The Politics of American Sociologists. *American Journal of Sociology*, vol. 78, br. 1. (1972.).
21. Mustard, David B. Reexamining Criminal Behavior: The Importance of Omitted Variable Bias, *Review of Economics and Statistics*, vol. 85, no. 1. (2003.). Dostupno na adresi: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=289114. Pristupljeno 11. rujna 2009.
22. Palle, Christophe i Godefroy, Thierry. Coûts du crime. Une estimation monétaire des délinquances 1992-1996. (1998.). Centre de Recherches Sociologiques sur le Droit et les Institutions Pénales, Guyancourt, France. Dostupno na adresi: http://www.cesdip.fr/IMG/pdf/EDP_79.pdf. Pristupljeno 30. prosinca 2009.
23. Platon, *Protagora*. Zagreb: Naprijed, 1975.
24. Rupp, Thomas. *Meta Analysis of Crime and Deterrence: A comprehensive Review of the Literature* (2008.). Darmstadt: Technical University. Dostupno na internetskoj adresi: http://tuprints.ulb.tu-darmstadt.de/1054/2/rupp_diss.pdf. Pristupljeno 4. srpnja 2009.
25. Schmidtchen, Dieter. Prävention und Menschenwürde. German Working Papers in Law and Economics, br. 1, vol. 2004. Rad dostupan u bazi podataka Berkeley Electronics Press u seriji German Working Papers in Law and Economics br. 2004-1-1079 na adresi <http://www.bepress.com/gwp/default/vol2004/iss1/art1>. Pristupljeno 11. rujna 2009.
26. Segre, Sandro. Durkheim on Rationality. *Journal of Classical Sociology*, vol. 8, br. 1. (veljača 2008.).
27. Spengler, Hannes. Eine panelökonometrische Überprüfung der ökonomischen Theorie der Kriminalität mit deutschen Bundesländerdaten. *Discussion Papers*, br. 548. (siječanj 2006.). Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung, Berlin. Rad dostupan na: http://www.diw.de/documents/publikationen/73/diw_01.c.43972.de/dp548.pdf i na http://www.bwl.tu-darmstadt.de/vwl/forsch/veroeff/papers/ddpie_150.pdf. Pristupljeno 15. rujna 2009.
28. Tarnas, Richard. *The Passion of the Western Mind: Understanding the Ideas That Have Shaped Our World View*. New York: Ballantine Books, 1991.
29. Tyran, Jean-Robert i Feld, Lars P. Achieving Compliance when Legal Sanctions are Non-Deterrent. CREMA Working Paper Series, br. 2005-17. Rad dostupan u internetskoj bazi podataka izdavača Center for Research in Economics, Management and the Arts (CREMA) u seriji CREMA Working Paper Series, pod brojem 2005-17, na adresi: <http://www.crema-research.ch/papers/2005-17.pdf>. Pristupljeno 11. lipnja 2009.
30. Windelband, Wilhelm. *Povijest filozofije: knjiga druga*. Zagreb: Naprijed, 1988.

31. Wolpin, Kenneth I. An Economic Analysis of Crime and Punishment in England and Wales, 1894-1967. *Journal of Political Economy*, vol. 86, no. 5. (1978.). Dostupno na adresi: <http://www.jstor.org/pss/1828411>. Pristupljeno 3. listopada 2010.

Summary

THE ECONOMIC THEORY OF CRIME: THE IRRESISTIBLE ATTRACTION AND ILLUSION OF EXACTNESS

This paper deals with the postulates of the economic theory of crime, their implications and the contribution of this school towards a more precise consideration and assessment of the factors that contribute to the perpetrator entering the crime zone. Born on philosophical postulates of utilitarianism, the economic school transfers the thesis of the classical experts to the territory of what is possible to empirically test and express in mathematical terms. In its original form, it was mostly devoted to studying the role of deterrence in the matrix of a rationally made decision to commit a violation. But even the earliest works stress the significance of positive incentives, such as economic and similar demographic features, and, therefore, they examine deterrence within the complex context of social relations. Instead of a single motivation of the perpetrator with roots in deviancy, economic theory explains crime through the effect of opportunities and capacities to lawfully achieve the desired gains, so that the perpetrator makes his or her decision in the same way as any other person. The model of rationality that can be reduced to monetary values allows for a representation of the decision in the form of a mathematical formula. On this basis, it develops the concept of the supply and demand of violations, which operate in market interaction whose result is an optimum level of crime, i.e. the level of crime that society tacitly accepts by allocating a particular amount of funds for the fight against crime. The optimum condition is a condition in which the marginal costs of prosecution match the marginal savings on the crimes prevented by this prosecution. The social relationship to crime presented in this way contributes to a realistic perspective of the centuries-old survival of crime, and this is where the basic contribution of this school lies. Similarly, the economic school has confirmed the earthly foundation of the concept of guilt, which is sometimes lost by being constantly torn between the ever new variables of determinism.